לייבל פֿעלדמאַן

לייבל פעלדמאן

אוידטסהארן - „ירושלים ד׳אַפריקע"

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

1940 —— יאהאנעסבורג

OUDTSHOORN — "JERUSALEM D'AFRIKA"
By LEIBL FELDMAN.
Johannesburg — 1940.

Printed by The Sterling Printing Co. (Pty.) Ltd.
Johannesburg.

באַמערקונג

„אוידטסהארן — ירושלים ד׳אפריקע", האט געזאלט גע־דרוקט ווערן מיט איבער אַ יאר צוריק אלס אַ טייל פון אַן אַלמאַנאַך וואס דער ד. אַפריקאַנער „איקוף" האט צוגעגרייט.

צוליב דער מילכאמע איז דאס ארויסגעבן פון אַלמאַנאַך ניט מעגלעך געווארן. דערשיינט די מאנאגראפיע וועגן אט דעם מערקווירדיקן ד. אפריקאנער יידישלעכן שטעטל אין פּאַרם פון אַ בראשור.

דער מעכאַבער.

יאהאנעסבורג, סעפּטעמבער 1940.

אידישסטאדן — ירושלים ד׳אפריקע

ווייניק האָט זיך געביטן די „קליינע קארו" (קייפ־פראווינץ) זינט אייראפּעער האָבן איר געגומען באטרעטן.

מיטן אויסנאם פון קליינע זייער פרוכטבארע שטאכים ערד צופוסנס פון בערג און ביי טייכן, און מיטן אויסנאם פון קליינערע און גרעסערע שטעטלעך פארט מען נאָך זעלטן פארבייַ פארהיימישטעווינקלען פון אייראפּעער און נאָך זעלטענער פון קאלירטע אָדער שוואַרצע.

די וועגן זיינען פארהעלטנישמעסיק גוטע. מען זעט טעלעגראף־סלופּעס און ווייס געקאלכטע שטיינער ביי אַ שארפן פארדרייַ פון וועג. דאָ און דאָרט זעט מען ווינטרעדער — אָן אַנזאג אויף אַ ברוּ־נים, וואָס שטילט דעם דארשט פון מענטשן, רינדער און פי. נאָך זעלטענער פארט מען פארבייַ אַ פארם־הויז ארומגערינגעלט מיט אַ זעטיקער גרינקייט פון קלעווער (לוסערן) אדער אנדערע געוויקסן. אפּפארנדיק הונדערטער מיילן אין דער „קליינער קאַרו", זעט מען פון צייט צו צייט, שמוציקע, ציגל־קאלירטע און גראָ באזיכערטע סטאַדעס שעפּסן און ציגן— נאָך אַד האיעם די איינציקע סימאנים פון מענטשלעכן אינטערעס. עס ציען זיך הונדערטער מיילן פון זונפאר־ברענטן נאקעטן פלאכלאנד, וואס איז פונקט אזוי ווי אין די אוראל־טע צייטן. אָט דער נאקעטער נאַטור־דאלעס ווערט ווו ניט ווו באַ־פּוצט מיט פּאַרפּור־ און גלעץ בוש־בלומען, גרויסע רויטע קאקטוס בליונג, און פון בערג באשאטנטע טאָלן, ווו עס געפינט זיך וואסער.

אין דעם ראוו פון די קלענערע און גרעסערע שטעטלעך פון דער „קליינער קאַרו" האבן שוין מיט פופציק יאר צוריק געלעבט יידן. זיי האָבן דארט ניט נאר געלעבט אן אייגנארטיק לעבן ווי פאר דארעם־

אפריקע, נאר זיי האבן דארט געשאפן א ירושלים ד'אפריקע, ווי עס ווערט באצייכנט אוידטסהארן — דאס גרעסטע שטעטל אין דער „קליינער קארו".

אוידטסהארן געפינט זיך אין דער נאר נאענטער שכיינעם מיט די זווארט־בערג אין צאפן, וועלכע פארשטעלן און באשיצן איר פון דער „גרויסער־ קארו"־ווייסטענים. די גרויסע בערג־קייטן פון דארעם באשיצן איר פון די יאם־ווינטן און האלטן אפ די פייכט־קייט, וואס די ווינטן טראגן אן. דורך אוידטסהארן גייט דורך דער כראבעלאר טייך, וואס קריגט וואסער — ווי די אנדערע טייכן אין אוידטסהארנער געגנט — פון די גרויסע ארומיקע בערג, און פאלט אריין אין אליפאנט טייך.

צוליבן מילדן, ווארימען און קארו־טרוקענעם קלימאט, און צו־ליב דער שפע וואסער, וואס אוידטסהארן קריגט פון די בערג, האט די נאטור באשאנקען אוידטסהארן מיט קומאט אן אייביקער זאפ־טיקער גרינקייט. דער קלימאט פון אוידטסהארן ווערט פארראכנט פאר זייער א געזונטן באזונדערם פאר לונגען־קראנקע און פאר ליידנ־דיקע פון רעווומאטיזם.

אוידטסהארן געפינט זיך אין שכיינעם מיטן „גארטן ווע" — דער שענסטער געגנט אין ד. אפריקע — און ווערט באצייכנט אלס „די ראשינקע" פון דער „קליינער קארו". אגאוו, ניט ווייט פון אוידטסהארן (19 מייל) געפינט זיך איינע פון די גרויסע וועלט־ווונ־דער — די קאנגא היילן.

די וואנדערלוסט און דאס לעכצן פון די פאסטאראלע הוגענאטן און האלענדער—בורן, נאך רייכע, זאטע און באלעבאטימלאזע געגנטן, ווו מען זאל קענען אפטרייסלען פון זיך די הערשאפט פון די ענגלענ־דער (וועלכע האבן געהאט אן... „אומדערטרעגלעכע" שטעלונג צו די קאלירטע און שווארצע) האט זיי געטריבן צו „טרעקן" (וואנדערן) ווייט אויף צאפן.

אין די פערציקער יארן פון פאריקן יארהונדערט האט איינע פון די וואנדער־גרופעם נאך לאנגע זוכענישן זיך אפגעשטעלט אין דער פון נאטור געבענטשטער געגנט, וואס איז שפעטער באקאנט געווארן

אלס אוידטסהארן. אין אט דעם וויטן און פארוואַרפענעם ווינקל האָבן זיי געזומען אויפשטעלן געצעלטן, בויען און שאפן זייערע הייַמען. אין 1847־טן יאר איז אָט דער ארט פראקלאמירט געווארן אלס שטעטל און געקראגן דעם נאמען אוידטסהארן.

בישאם די בורן האָבן זיך באוויזן אין אוידטסהארנער געגנט און ביכלאַל אין דער „קליינער קארו", האָבן זיי שוין דארט געפונען די האטנטאטן און די בושמענער (וועלכע פארשווינדן אלס ראסע). קיין באנטוס (שווארצע) זיינען דאָרט ניט געווען.

אט די צווויי געלבהויטיקע ראסן זיינען געווען נאמאדן און האבן זיך ניט באשעפטיקט מיט לאנדארבעט. אפילו מיט פיצוכט האבן זיך פארנומען נאר די האטנטאטן. ביידע ראסן האבן געלעבט הויפטזעכלעך פון געיעג. די האטנטאטן זיינען געווען מער פרידלעבע. די זייער פרימיטיווע קליינאויגיקע קארליקעס — די בושמענער — קינדער פון דער ווייסטעניש, וועלכע האבן געקענט, מער ווי וועלכע ניט איז אנדער שיוועט ביישטיין הונגער און דארשט, האבן געלעבט אין הייַלן, אדער אין בוידלעך צוזאמענגעשארטע פון הויכן גראז. פונקט ווי כאיעס האבן די בושמענער געהאַט אַ גוט אנטוויקלטן כוש פאר גערוויש, שפורן און אַ גוטע ריע. (אַ בושמען האָט דער ערשטער דערזען אַ דימענט.)

די בושמענער זיינען געווען זייער גוטע יעגער. זיי זיינען געווען די ערשטע, וועלכע האבן קונציק באנוצט גיפט פון פלאנצונגען אויף זייערע פייַלן און שפיזן, קעדיי צו טויטן כאיעס און אפילו מענטשן. וועז די פארגיפטעטע כאיע פלעגט פאלן טויט, פלעגן זיי איר ארומרינגלען, רייסן שטיקער פלייש און רויערחייט דאָס עסן. זיי פלעגן אפט פארכאמען וואסערן, קעדיי אזוי ארום צו קריגן די כאיעס, וואס פלעגן קומען טרינקען. די בושמענער פלעגן ניט מאקפיד זיין אויף אביל: כאיעס, פייגלען, פארשידענע ווילדע געוויקסן, האניק פון ווילדע בינשטאקן, אייער פון שטרויסן, חיישעריקן. זיי האבן געגעסן אלץ, אפילו שלאנגען און עקדישן. ס'איז אינטערעסאנט אז אין זייער מיטאלאגיע וווייזן ארויס די בושמענער גרויס דערעך ערעץ פאר די מיט נעווייַע זיך דערנערנדיקע שאַמאַנן. די בושמענער האבן ניט

געהאַט דעם באַגריף פון באַזאָרגן זיך אויף מאָרגן. פלעגן זיי שטענדיק זיין הונגעריק. זייער הויפּטציל אין לעבן איז געווען צו קריגן אכילע, זיי פלעגן אפט באפאלן און אַוועקגאַנווענען פֿי און רינדער פון אַנדערע שוואָטים, און שפּעטער — פון די בורן. די בורן פלעגן זיי שיסן ווי ווילדע כאַיעס, וואָס באפאלן זייערע סטאַדעס.

מיטן באזעצן זיך פון די בורן אין אוידטסהארן און געגנט איז געקומען אַ נויטוועגדיקייט צו קריגן די האַנטאַטן און בושמענער פאר אַן ארבעטס־קראפט—קנעכט. די האַנטאַטן האבן גיכער געקענט זיך צופאסן צו דער נייער גזיירע פון ארבעט, ווי די זארגלאָזע פרימיטיווע בושמענער. די בושמענער פלעגן זאגן, „אַז באבונעם (גרוסע מאלפעם) קענען אויך רייטן, נאָר זיי ווילן ניט, ווייל די בורן וואלטן זיי געצוונגען צו ארבעטן פאר זיי, פונקט ווי זיי האָבן דאס געטאן מיט אונדז".

די בושמענער האָבן געהאַט אַ נייגונג צו מאלערייען סקולפטור. לעהייפעך צו אַנדערע שוואַרצע און קאלירטע שוואָטים האבן זיי קימאט אומעטום איבערגעלאזן געמעלן און אויסקריצונגען אויף שטיינער, אריינרעבנענדיק די באַווּסטע געמעלן אין גראניט ביים אריינגאנג פון קאַנגאָ הייל, וואָס האבן אַ גרויסע און ווערטפולע באדייטונג פאר דער קולטור־געשיכטע פון ד. אפריקע.

אין לויף פון צייט האבן די האַנטאַטן און בושמענער זיך אויסגעמישט מיט „ווייסע" בלוט, און ס'איז אנטשטאנען די איציקע ראסע „קאלירטע", אדער ווי מען רופט זיי „ברוינע".

(אין אוידטסהארן און אין די שטעטלעך פון דער „קלוינער קארו" דערציילט מען, אז וען אַ ברוינע מיידל, וועלכע פלעגט ארבעטן פאר בורן, יידן אדער ענגלענדער, פלעגט ביינאכט געבוירן אַ קינד, פלעגן די נייגיריקע גוטמוטיקע ווייסע מיידלעך אין הויז טייקעף ארויסגיין מיט אַ ליכט אנצוקוקן צו וועמען פון דער ווייסער מישפאכע איז דאס קינד ענלעך...)

איצט, אז מען רופט אַ קאלירטן אין אוידטסהארן האַנטאַט אדער בושמאן, פילט ער זיך שטאַרק באלויידיקט.

צוזאמען מיט זייער אייגנארטיקייט אלס שייווּעט האבן זיי אויך

פֿארלוירן זייער שפּראַך, און די שפּראַך פון די בורן — אפֿריקאַנס — איז געוואָרן אויך זייער מוטערשפּראַך.

זייער א טראגישן בילד שטעלן פאר די קאָלירטע אין אוידטס־האַרן און אין דער „קלייַנער קארו".

ניט געקוקט דערויף, וואס זייערע אוועס האבן שוין דאָרט גע־לעבט מיט לאַנגע יארן צוריק (אין 1938־טן יאר האָט דאָרט א קירך פון קאָלירטע קריסטן געפֿייערט דעם 100 יאריקן יובילוי), פילן זיך דאָרט די קאָלירטע ניט היימיש. זיי פילן זיך, ווי פרעמדע אָן א חיים, וואס אַרבעטן פאר די ווייסע. זיי לעבן שטאַרק פון מינדערוווערטי־קייט־גפֿיל, זייערן שטארק דערשלאגן, אונטערטעניק און זיינען שטענדיק אין שרעק פאר די ווייסע. אלס רעזולטאט פון זייערע שרעקלעך שלעכטע עקאנאמישע באדינגונגען זיינען א סאך פון זיי פיזיש דעגענערירט. צווישן זיי איז שטארק פארשפּרייט שיקרעם, שווינדזוכט און וועגעריש קראנקייטן.

אלס פֿויערים האבן די בורן גוט אפּגעשאצט די זייער פרוכטבארע ערד פון אוידטסהארנער געגנט. זיי האבן געזומען פלאנצן ווייץ־טרויבן, זייען טאבאק, ווייץ, גערשטן און א סאך אנדערע ארטיקלען פאר זייער געברויך. שפּעטער צו האבן זיי געזומען אויך פארקויפן די דאזיקע פראדוקטן. אין 1865־טן יאר זיינען שוין אין אוידטס־האַרנער געגנט געווען 1145 ווייסע און אין 1875־טן יאר — 1837.

אין אט דער געגנט און אין דער „קלייַנער קארו" ביכלאל האבן זיך פריי און ווילד ארומגעשפּרייזט א סאך שטרויסן. דאָס זיינען גרויסע פייגלען, וואס קענען ניט פליען נאר לויפן גיך. די שטרויסן זיינען גרויסע פאכדאנים און שרעקן זיך פארן מינדעסטן געוויש. זיי זענען אוים ווי הויכע גרויסע אינדיקעס. זיי האבן א גרויסע קראפט אין די פים. מיט איין בריק קען א שטרויס טויטן א מענטשן. אט די הויכפּיסיקע אומגעלומפּערטע פייגלען, וואס זייערע לאנגע העלדזער זענען אוים ווי א פראגעציכן, האבן מיט זייערע שיינע פע־דערן געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די איראפּעער. מען פלעגט זיי שיסן ווי ווילדע באיעס און זייערע פעדערן נוצן פאר פּו־

צונג. שפעטער צו האָט מען דערזען אין אט די שיינע פעדערן אַ קוואַל פון פּאַרנאַסע.

מיטן אנהויבן פּאַרהיימישן די ווילדע שטרויסן אין יאר 1867 האט זיך געעפנט אין אויסטהארן א ראַמאַנטישער און מאַמעש לע־ געדאַרער קאַפּיטל פון שטרויסנצוכט און האַנדל מיט שטרויספעדערן. די־שיינע שטרויספעדערן מיט ווילכע מען פלעגט פוצן פרויען־היט, האבן פּאַשעט פּאַרקישעפט די פרויען פון דער גאַנצער ווילט און הויפּטזעכלעך פון אייראָפּע און אמעריקע.

אויסטהארן איז געווארן דער צענטער פון דער נייער אינ־ דוסטריע.

האגאם שטרויספעדערן איז אן ארטיקל, וואס פלעגט זיין אפ־ הענגיק פון די קאַפּריזן אין דער מאדע ביי פרויען אין יעדן סעזאן און איז דעריבער געווען א ספּעקולאַציע־ארטיקל (ס'איז צ.ב. געווען א גרויסער קריזיס אין האנדל מיט שטרויספעדערן אין 1886 און האט אנגעהאלטן ביז 1896), דאך האָט דער עקספּארט פון שטרויספעדערן געשפּילט אייניע פון די וויכטיקסטע עקאָנאָמישע ראלן אין ד. אפּרי־ קע ביזן אויסברוך פון דער ווילט־מילכאמע אין 1914.

נאך גאלד, דימענטן און וואל זיינען ביזן סוף פון 1913 געווען שטרויספעדערן דער פערטער גרויסער עקספּארט־ארטיקל פון ד. אפּ־ ריקע; אין האנדל מיט שטרויספעדערן און אין דער אנטוויקלונג פון דער שטרויספעדערן־אינדוסטרי האָבן געשפּילט אַ דאמינירנדיקע ראָל ליטוויש־רוסישע יידן.

יידן זיינען ניט געווען די פּיאָנערן פון דער שטרויספעדערן־ אינדוסטרי; זיי זיינען אבער געווען זייער אַ וויכטיקער פאקטאר ביים ברענגען אט די אינדוסטרי צו יענער הויכער מאדריגע, וואס זי האט דערגרייכט אין בליצייט, ווי זייער אַ וויכטיקע אינדוסטרי אין ד. אפריקע. פון 1903 ביזן 1913־טן יאר האָט מען עקספּארטירט שטרויספעדערן אין ווערט פון £19,305,256. בלויז אין 1913־טן יאר (גרעסטער עקספּארט יאר) האט מען אַרויסגעשיקט פעדערן אין ווערט פון £2,953,587. צווישן 1904 און 1911־טן יאר האט זיך די צאל שטרויסן מער ווי פאַרדאפּלט. אין 1911 האבן פּארמערט גע־

האָט 746,736 שטרויסן. פֿאר די יאָרן 14-1912-13 איז קיין סטא־
טיסטיק ניטאָ.

אוידטסהארן איז איינע פון די גאָר עלטסטע אישוווים פון די
ליטווויש־רוסישע יידן. אין 1938 האָט אַ ראָבינער געפֿייערט זיין 50
יאָריקן זיין ראָבינער אין אוידטסהארן. דאָס ווייזט אַז שוין אין די
אכציקער יאָרן פון פֿאָריקן יאָרהונדערט האָבן שוין די ערשטע ליטווויש־
יידישע אימיגראַנטן זיך געזומען דאָרט באָזעצן. יידן האָבן זיך בא־
זעצט אין און אַרום אוידטסהארן נאָך איידער יאָהאנעסבורג איז
אנטשטאַנען.

גוואַלדיק ענערגיש און אַמביציעז רייך צו ווערן זיינען געווען
די ערשטע רוסיש־ליטווויש יידישע אימיגראַנטן. ניט געקוקט אויף
דעם אומבאַקאַנטן שוואַרן און זייער וויטן וועג פון די ליטווויש
שטעטלעך ביז קיפֿטאַון האָבן די יידישע אימיגראַנטן, ניט קענענדיק
די שפּראַך, געזומען ווידער דעם וואַנדערשטעקן און זיך געלאָזט צום
פֿאַרוואַרפֿענעם ווינקל אוידטסהארן — הונדערטער מיילן איבער זיי־
ער אַ חיסן, מוראַדיק אומעטיקן פון זונפֿאַרברענטן וועג.

ביז 1902 איז קיין דירעקטע באַנפֿאַרבינדונג מיט אוידטסהארן
ניט געווען. פּלעגט מען פֿאָרן מיט דער שיף ביז מאָסל־בעי און פון
דאָרט מיט פֿערד אָדער אָקסן־וואָגנעם 57 מייל איבער בערג, אָדער
מיט דער באָן ביז „פּרינץ אלבערט ראָויד" און פון דאָרט 70 מייל
איבער די זוואַרט־בערג קיין אוידטסהארן.

ניט דער געזונטער קלימאַט, ניט די שיינע אומגעגנט פון
אוידטסהארן און ניט די דערביאיקע „קאַנגאַ היילן" האָבן געצויגן
די יידן קיין אוידטסהארן. אַזעלכע „נאַרישקייטן" האָבן זיי דאָן ניט
אינטערעסירט. ווי אַ מאַגנעט האָט זיי געצויגן קיין אוידטסהארן
דער צויבער רייך צו ווערן דורך האַנדל מיט שטרויספֿעדערן.

קימאַט אלע פון די ערשטע יידן אין און אַרום אוידטסהארן זיי־
נען געווען טאַבערס („שמויזערס" פֿערדערס — קאַראַבעניקעס).
נאָך אַ קורצער צייט זיין אין קיפֿטאַון פּלעגט מען זיך איינקויפֿן
סכיירע: הויזן, העמדער, בלוזקעס, זאקן, קעמעלעך, שפּיגעלעך, זיי־
גערס און ד.גל. מיטן פּאק אויף די פּליצעס און מיט פּעקלעך אונטער

די ארעמס פלעגט מען זיך אוועקלאזן אין דער פּראווינץ פארקויפן עס. די ניט אקלימאטיזירטע יידן פלעגן זיך ארומשלעפּן מיט די פּעק אויף די פּלייצעס אין גרויסע היצן איבער אומבאקאנטע איינזאמע וועגן, איבער בערג און טאלן פון איין פארמער צו א צווייטן אנבאטן זייערע סכוירעס. אט די ארבעט איז געווען זייער א שווערע; און צו פארווירקלעכן דעם ציל פון „שמויזער" — אויספארקויפן די גאנצע סכוירע — פלעגט אפט דויערן לאנגע כאדאשים. דער וועג פון איין פארמער ביז א צווייטן פלעגט דויערן שאען. אפט פלעגן „שמויזערס" בלייבן שלאפן אויפן פעלד אין שרעק פאר שלאנגען, און כאיעס, דערדריקט פון גרויסער אינזאמקייט, און אפט וועלן דורכגענעצט פון די האלבטראפישע רעגנס. אייניקע „שמויזערס" פלעגן האבן „פּאק־פערד" — דאס פערד פלעגט שלעפּן די פּעק און דער „שמויזער" פלעגט נאכגיין. די „ארויפגעארבעטע" האבן שוין געהאט פורלעך.

די בורישע פארמערס פלעגן אויפנעמען די ערשטע שמויזערס מיט אפענע ארעמס. זיי פלעגן זיך פילן גליקלעך צו טרעפן זיך מיט זיי, שמועסן און קויפן נוצלעכע זאכן פון „די קינדער פון דעם פאלק, וואס האט זיי געגעבן די ביבל". די פארמערס פלעגן ביי זיי קויפן און פארלאזן זיך אויף זייער וואָרט.

אין אוידטסהארן לעבט נאך דער 85 יאריקער נ.א. בערנשטיין. ער איז דער דריטער יד פון די יידישע פּיאנערן אין אוידטסהארן. ער דערציילט: „איך בין אנגעקומען אין קייפּטאון אין יאר 1879. אריינגעפארן בין איך אין רייפלס „בארדינג־הויז". דארט איז געווען דער אריינפאר פאר גרינע. אין אבסאניע זיינען אלע געווען יידיש־רייזנדיקע רוסישע יידן.1)

1) עס איז וויכטיק צו באמערקן, וואס כוץ בערנשטיינען באַשטעטיקן אויך אנדערע, אז אין יאר 1879 איז שוין געווען א היפּשע צאל יידיש־רייזנדיקע. דעריבער איז לואי הערמאנס באהויפּטונג אין בוך „א היסטאריע פון יידן אין ד. אפריקע", אז ביזן 1880־טן יאר זיינען געווען נאר 6 יידיש־רייזנדיקע, ניט קיין ריכטיקע. אזוי, אז מיין באמערקונג וועגן דעם אין בוך „יידן אין ד. אפריקע" איז אויך ניט קיין ריכטיקע.

אין 1880־טן יאר זיינען זיכער געווען א פאר צענדליק יידיש־רייזנדיקע יידן.

נאכן אפזיין א קורצע צייט אין קייפטאון, בין איך ארויס שמויזן. די בורישע פארמערס האָבן מיך אויפגענומען זייער פריינד־לעך. ווי שטארק פארוונדערט בין איך געווארן ווען אייניקע פאר־מערס פלעגן מיר זאגן „לאמיר זיין גוטע פריינד. אייך ייִדן האב איך ליב. נאר סכיירע קויפן ביי אייך וועל איך ניט". א סאך פארמערס פלעגן מיר ווייזן ווערטלאזע קופערנע זייגערלעך, פאר וועלכע זיי האבן באצאלט פונקט ווי פאר גוטע גאלדענע זייגערס. אנדערע פלעגט מען פארקויפן מעשענע ארטיקלען פאר זילבערנע, א.א.וו. אזוי ארומגייענדיק פארקויפן מיינע סכיירע האב איך זיך דערנענ־טערט צו אוידטסהארן. צופעליק האָט מיר עמיצער פארקויפט אן ערעך א פונט שטרויספעדערן. איך האב באצאלט דערפאר 25 פונט. איך בין געווען דערנאך שטארק איבערראשט, ווען איינער פון דייפלם „באדערס" — אן אויפקויפער פון שטרויספעדערן — האט מיר דערפאר באצאָלט 70 פונט. דער צופאל איז מיר אריין אין נאָז. איך האָב באשלאָסן אויספארקויפן מיין סכיירע און פארן קיין אוידטסהארן. אהער בין איך אָנגעקומען אין יאר 1880. געווען זיינען דא נאר צוויי ייִדן: אָשער און פילד (א קורלענדער). זיי האָבן גע־האט שוטפעס א גרויסן געשעפט."

חיים פרידלענדער א צווייטער יידישער פיאנער (86 יאר אלט), וועלכער איז באקאנט ביי די בורן אלס הענדריק, דערציילט: „איך בין א שאולער איידים. מיינע שוואָגערס וועלכע זיינען געווען אין אפריקע, האָבן מיך אהער אראפגעבראכט. איך בין אנגעקומען קיין קייפטאון אין 1884־טן יאר. דארט האָב איך שוין געפונען א היפשע צאל רוסישע יידן. מיינע שוואגערס האָבן מיך באזארגט מיט סכיי־רע, מיט א שמויזער־פאטענט, און איך האב זיך ארויסגעלאזן אויף דער פראווינץ שמויזן. מיין פאק מיט סכיירע אויף די פלייצעס האט געווויגן איבער 80 פונט, א בוין דעם קעסטל מיט די יובעלירן ארטיק־לען, וואס איך האב געהאלטן אין האנט. שפעטער צו האב איך גע־קויפט א „פאק־פערד". דאס פערד האָט געטראגן מיין סכיירע און איך מיטן יובעליר פעקל אין האנט בין נאכגעגאנגען. שרעקלעך שווער — זעצט פאר חיים פרידלענדער — איז געווען דאן דאָס לעבן פון א

שמויזער. נאָכן שלאָפן זיך א לאנגע צייט פלעגט מען אנקומען צו אַ פּארם. אפט פלעגט דער פּארמער ניט אריינלאזן, ווייל די פּריערדיקע שמויזערס האבן אים אפגענארט . 6 כאדאשים צייט איז מיר אויסגעקומען צו שלאָפן אין פעלד אָן אַ דאך איבערן קאָפּ וויל גראד דאן (1884) האָט אויסגעבראכן אן עפידעמיע פון פּאָקן. די בורן פלעגן ארויסגיין קויפן, פלעגן מיר געבן עסן, אבער אין די הייזער פלעגן זיי מיר ניט אריינלאזן צוליב דער עפידעמיע. איין מאל איז מיר אויסגעקומען ארומצוגיין דריי טעג און דריי נעכט אָן וואסער פּאָר זיך אזן פּארן פערד. מיין פערד האט געהאלטן ביים פּאָלן. צום גליק איז עמיץ אָנגעפּאָרן און דערקוויקט מיך און מיין פערד מיט אַ ביסל וואסער. איינמאל בין איך אנגעקומען צו אַ פּארם אַזוי פּארמאטערט אַז איך בין געפאלן שלאָפן אונטער אַ שייער און אָפּגעשלאָפן אין איין אָטעם 28 שָׁעה. דער פריינדלעכער בור האט שוין געוואלט שיקן נאך פאליציי, מיינענדיק, אז איך בין שוין טויט. אפטמאל פלעגן מיך בורן פרעגן: „בינסט אַ ייד? און נאָך קיינמאל ניט געווען אין אוידטסהארן?" אין 1886 האב איך זיך מיט מיינע סכיירע אויפן פּאָק־פערד דערשלעפּט צו אוידטסהארן. לויט דער אייצע פון מיינע שוולעך לאנדסלייט אין אוידטסהארן האב איך פארקויפט מיין פערד און סכיירע, און געגומען האנדלען מיט שטרויספעדערן."

דריי יידן זיינען געווען אין 1880־טן יאר אין אוידטסהארן. אשער און פילד האבן געהאָט אַ גרויסן געשעפט; דער דריטער — בערנשטיין (אַ געוועזענער שמויזער) איז געווען דער ערשטער ייד אין אוידטסהארן, וועלכער האט געגומען האנדלען מיט פערדערן.

אין 1884 איז שוין צו יאמים נויראים געווען אַ מיניען יידן אין אַ פּריוואטן הויז.

קיין רעגירונגס־סטאטיסטיק פון יידן אין אוידטסהארן און אומגעגנט איז ביזן 1891'טן יאר ביכלאל ניט פאראן. ביז דאן זיינען יידן געווען פּאררעכנט אין דער רובריק „ניט קריסטן" (מאכמעדאנער, יידן אא.וו.) לויט דער סטאטיסטיק פון 1891 זיינען אין אוידטסהארן און אומגעגנט געווען 291 יידן. אין 1904 זיינען אין אוידטסהארן

געווען 623 און אין דער אומגעגנט — 174. אין יענעם יאר האט אוידטסהארן געציילט א באפעלקערונג פון 8849 נעפאשעס; אין דעם 4145 איראפּעער און 4704 ניט איראפּעער. ד.ה. אז יידן האבן דאן באטראפן 15% פון דער אלגעמיינער איראפּעישער באפעלקערונג אין שטעטל. אין 1918־טן יאר זיינען דארט געווען 1073 יידן. אין 1921־טן יאר זיינען געווען אין אוידטסהארן און אומגעגנט 1022 יידן. אין 1926 — 808 און אין אומגעגנט — 103 יידן. אין 1936 זיינען געווען 555 יידן אין אוידטסהארן, און אין אומגעגנט — 38. (אן ערעך 3½ פראצענט פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג און 7 פראצענט פון דער וויסער באפעלקערונג פון אוידטסהארן). פון די 555 יידישע נעפאשעס האבן נאר 93 אנגעגעבן יידיש פאר זייער חיים־שפראך. (10 אונטער 7 יאריקע, 26 פון 7 ביז 20, און 57 איבער 20 יאריקע. אגעווי איז עס דאס ערשטע מאל, ווען דער פונקט שפראך איז ארויסגענומען געווארן אין אנקעטע־בויגן.)

ביכלאל גענומען גיבן אט די סטאטיסטישע ציפערן א בלאסן בילד פון די יידן אין אוידטסהארן. ערשטנס גיט ניט די סטאטיסטיק די צאל יידן פאר די יאר 1911 ביז 1916, האגאם דאן זיינען פאר־געקומען אין לאנד פאלקסציילונגען. צווייטנס פעלט די סטאטיסטיק פון יידן פון 1904 ביז 1918 — אין דעם די בליצייט פון שטרויס־פעדערן־האנדל, ווען די צאל יידן אין אוידטסהארן איז זייער גע־שטיגן. דריטנס זאגן די אוידטסהארענער טוישווים, אז די סטאטיס־טיק פון 1891 און 1904 איז ניט קיין פאלקאמע, ווייל א היפשע צאל יידן האט ניט אנטייל־גענומען אין דער פאלקסציילונג צוליב דעם, וואס זיי האבן ניט געקענט שרייבן ניט ענגליש און ניט אפריקאאנס. מען קען אבער אננעמען די ציפערן, וואס עס גיבן אן די ארטיקע געזעלשאפטלעבע טוער, וועלכע האבן געקענט יעדע יידישע מישפאכע און יערן יידישן פיאנער אין אוידטסהארן. קיין וועדטיקע סטאטיס־טישע דאקומענטן פון דער קעהילע זיינען ניטא.

פון 1880־טן יאר, ווען דער האנדל מיט שטרויספעדערן האט זיך גענומען מער אנטוויקלען און די פרייזן פאר שטרויסן און

שטרויספעדערן האבן געגומען שטייגן, האבן זיך באוויזן וואס אמאל מער יידן. אוידטסהארנער יידן האבן צוערשט געווירקט, אז זייערע פרייַנד און לאנדסלייט פון קייפטאון און אומגעגנט זאלן אריבערקומען קיין אוידטסהארן. שפעטער האט מען געגומען אריבערבערנגען ברידער, זין, מישפאכעס און לאנדסלייט פון אייערע־לעיאם. שוין אין יאר 1883 זיינען אין אוידטסהארן און אומגעגנט געווען איבער א מיניען יידן. נאר צוליב דעם, וואס אייניקע פון זיי זיינען געפארן אויף די יאנטייווים קיין קייפטאון, איז ניט געווען גענוג צו א מינין. וועז אין 1883־טן יאר האָט זיך געשאפן די דארטיקע כעוורעקאדישע, האָט א בור מענאדעוו געווען א שטיק ערד פאר א בייס־עילאם.

דער ערשטער מיניען אין אוידטסהארן איז פארגעקומען אין א פּריוואטער הויז אין 1884־טן יאר. עס זיינען זיך צוזאמענגעקומען 30 יידן. אַזוי גיט אן ראבינער א.פ. ארנשטיין אין „אוידטסהארן קוראנט" פון 1־טן פעברואר 1888. צוליב א מאכלויקע אין יאר 1886 האט זיך די קעהילע געשפאלטן אויף צוויי צדאדים און עס זיינען פארגעקומען צוויי מיניאנים. (מיט איין מיניען האָט אנגעפירט חיים קופער און מיטן צווייטן — לעוויטאן). אן אָרגאניזירט רעליגיעז לעבן אין אוידטסהארן הויבט זיך אן מיטן בויען די שול אין 1886, וועז עס האָט זיך פארמירט א קעהילע. אין דעצעמבער 1886 האבן די יידן פון אוידטסהארן און אומגעגנט גערופן א פארזאמלונג וועגן בויען א שול. מ'האט באשטימט גלייך צו שאפן א פאנד אויפצובויען א שול. דער סעקרעטאר און קאסיר פון דעם פאָנד איז געווען ניט קיין ייד (טשארלס ב. בלעק). א סאך ניט יידן האבן זיך באשטייערט פאר דעם פאנד. ביי א פייערלעכער צערעמאניע, איז דעם 26־טן יאנואר 1888־טן יאר גלייגט געווארן דער גרונטשטיין פון דער „קווין־סטריט שול". צו דער צערעמאניע זיינען ספעציעל געקומען די ראבינערס ארנשטיין פון קייפטאון און הערים פון קימבערלי. עס איז זיך צוזאמענגעקומען אן עילאם פון א פיר־פינף הונדערט מענטשן. עם האבן אנטוילגענומען דער ארגאניסט פון דער בורישער קירך (יאקאב הוק) און נאך עטלעכע ניט־יידן ביים זינגען קאפיטלעך

טילים. אין אַ לענגערער רעדע האָט ראבינער ארנשטיין („אוידטס־האַרן קוראַנט" פון ערשטן פעברואר 1888) געגעבן אַן איבערבליק אויבער די יידן פון ד. אפריקע און האָט צווישן אַנדערן געזאָגט: „אין יאר 1842 זיינען געווען בעערעך 15 אדער 20 יידישע מישפּאכעס אין גאנצן לאנד. איצט זיינען יידישע קעהילעס פּאראַן אין אַלע וויכ־טיקע צענטרס. איצט גיפינען זיך שוין אין אוידטסהאַרן אַון אומ־געגנט אַ צווויי הונדערט אַדער דריי הונדערט יידישע נעפּאשעס." דערנאך האט ער אַון אויך ראבינער הערים גערעדט וועגן די זייער גוטע באציונגען צווישן יידן אַון ניט־יידן אין אוידטסהאַרן.

דעם 31־טן יולי 1888 איז קיין אוידטסהאַרן אַנגעקומען דער ראבינער מ. וווילפּסאַן, אַ רוסישער יוד, וועלכער איז געווען עטלעכע יאר אין ענגלאַנד צווישן קלעריקאַלן. קענטיק, אַז צוליב זיין גוטער שטימע צום דאוונען, אַון צוליב דעם וואָס ער האָט געקענט די שול מאנירן, — האָט מען אים געשיקט פון ענגלאַנד אלס ראבינער קיין אוידטסהאַרן. ענדע יולי 1938 האָט שוין ראבינער וווילפּסאַן געפּיי־ערט זיין 50 יאריקן זיין ראבינער אין אוידטסהאַרן. „וועלן איך בין אַנגעקומען אין אוידטסהאַרן — דערציילט ער — האָט מען נאָך גע־בויט די שול. אַז מען האט פאַרענדיקט בויען די שול, איז די דערעפ־נונגס־צערעמאניע פארגעקומען דעם 12־טן דעצעמבער 1888. עס זיי־נען דאַן געווען אין אוידטסהאַרן אַון אומגעגנט 250 יידישע נעפּאַ־שעס. אויפן בייס עילאם זיינען שוין געווען דריי קוואַרים (אַן מאציי־וועס). די ערשטע כאַסענע, וועלן ער האָט געגעבן כופּע אַון קעדושן, איז פארגעקומען דעם 20־טן פעברואר 1889. (אגעוו האָט ער בין סעפּטעמבער 1938 מעסאַדער קעדושן געווען 212 פּאַרן).

„בישאַם איך בין דא אנגעקומען", — גיט צו ראבינער וווילפּ־סאַן, — „האבן יידן זייער גוט פּארדינט. יענעם יאר איז געווען אַ שרעקלעכע טריקענעניש, וואָס האָט ניט געהאַט איר גלייכן פּאַר די לעצטע 50 יאר. מען פלעגט פארקויפן וואסער 1/6 אַן עמער."

דער ראבינער פון „קווין־סטריט שול" איז געווען צופּיל ענגליש צירלעך מאנירלעך. ער האָט איינגעפּירט אַ שטרענגע דיסציפּלין אַון די ענגלישע מאנירן. ער האָט קאפּירט די ענגליזירטע פּינאגאגעם

אין לאנדאן. אנשטאט צו זיין ארטאדאקסיש רעליגיעז — האט ער זיך אפגעגעבן מער מיט אויסערלעבן ריטואל. דאס אלץ האט ארויס־געופן א קעגנערשאפט מיצאד דער לייטונג פון דער שול. די קעגנער זיינען געווען די מער פאשעטע רעליגיעזע אמכאַ־יידן, וועלכע האבן זיך געוואלט פילן אין שול אזוי היימיש, ווי אין זייערע באטיי־מעדראשים אין דער אלטער היים. אין 1892 איז די קעגנערשאפט געווארן גאר שארף. איז מען צוגעטראטן צו שאפן מיטלען אויפצו־בויען זיך א באזונדערע שול. אין 1896־טן יאר האט מען זי געבויט. די „קווין־סטריט שול" האָט מען א נאמען געגעבן „די ענגלישע שול". אזוי הייסט זי אד־האיעם. די יידן פון דער „ענגלישער שול" רופן זיי־ער קעגנערישע שול „די גרינע שול" (זי איז אויך באקאנט אלס „סענט־דזשאן־סטריט שול".) די „ענגלענדער" פון דער „ענגלישער שול" זיינען געווען דאָס ראָוו שאוולער יידן — מייסטנס די ערשטע און די רייכסטע יידן. דאקעגן אין דער „גרינער" שול זיינען געווען קימאט אלע קעלמער יידן. צווישן אט די צוויי „ריכטונגען" פלעגן שטענדיק פארקומען קעהילע רייבונגען. פאר דער אויסערלעבער וועלט האבן די „ענגלענדער" זיך געהאלטן העכער. אבער אין יידישן לעבן פון אוידטסהארן האבן די „גרינע" זיך געהאלטן פאר יאכסאנים. זיי האבן געקוקט אויף די „ענגלישע" ווי אויף אמעראצים. אין דער „ענגלישער שול" פלעגט מען דאוונען נאר שאבעס און יאנטעווו. אין דער „גרינער" שול פלעגן דאוונען עטלעכע מיניאנים א טאג. ביז צום היינטיקן טאג זאגט מען אין דער „גרינער" שול „די בלאט". דארט איז אויך געווען א כעורע טילים זאגער. די „גרינע" שול האט זיך געהאט איר אייגענעם שייכעט, און אין 1903 האט זי שוין אויך געהאט איר אייגענעם ראָוו — ניט קיין ראבינער, נאר א שטרענג ארטאדאקסישן ראָוו, „רעב בראך דער קעלמער".

ביזן יאר 1903 פלעגט מען די קינדער לערנען „יידישקייט" ביי ראבייאים. אין 1903 איז אין אוידטסהארן געגרינדעט געווארן א העברעאישע רעגירונגס־שול ביי דער „ענגלישער" שול אין א באזונ־דערן בינין. א כוץ די אלגעמיינע לימודים פון א רעגירונגס־שול, האבן פארנומען רעליגיע און העברעיש א ־וויכטיקן ארט. דאס איז

די ערשטע שול פון דעם מין אין ד. אפריקע. זי עקזיסטירט נאך היינט אויך. די שול האט ניט צופרידנגעשטעלט די ארטאדאקסן, באזונדערס די „גרינע", האט מען געגרינדעט א טאלמעד־טוירע אויפן היימישן שטייגער. די טאלמעד־טוירע האט עקזיסטירט ביזן יאר 1920.

עס איז מערקווירדיק, וואס מיט אויסנאמען שטאמען פלעץ אוידטס־הארנער יידן פון צווויי שטעטלעך אין דער ליטע: קעלם און שאול. זיי האבן עם אראפגעבראכט אנדערע פון זייערע מישפאכעס, פרוינד און לאנדסלייט.

ביז דער ענגליש־בורישער קריג האבן די יידן אין אוידטסהארן געפירט א קליינשטעטלשן רעליגיעזן ארט לעבן, ווייט און אפגעזונ־דערט פון דער דרויסנדיקער וועלט און אפילע פון די צווויי יידישע צענטערן קייפטאון און יאהאנעסבורג. זיי האבן געלעבט, אזוי צו זאגן, אין די דאלעד אמעס פונ'ם „קליינעם קארו", ווו אוידטסהארן איז געווען ווי א הויפט־„קראל" (אזוי הייסט א באנטו דארף) און די דערבייאיקע קליינע שטעטלעך פון „קליינעם קארו", ווי קלענערע „קראלם".

ווען ס'האט אין 1899־טן יאר אויסגעבראכן די דריי יאריקע קריג, האט עם אויפגעטריבן אוידטסהארן. עם זיינען אנגעקומען א סאך יידישע פאמיליעס אנטלאפענע פון טראנסוואל און באזונדערס פון יאהאנעסבורג. די אוידטסהארנער יידן זיינען געווען אומצופרידן מיט די אנגעקומענע, ווייל זיי האבן אריינגעבראכט שטאטישע ווינטן און אפיקארסעס.

(דער פאלגנדיקער אינצידענט פון דער קריגצייט ווייזט אויף ווי ווייט די בורן האבן באטראכט די יידן אלם שטארק רעליגיעזע סעקטע: דער היסטאריש בארימט געווארענער קאמענדאנט פון דער בורישער ארמיי, סקיפערם האט זיך אריינגעכאפט אין אוידטסהאר־נער געגנט מיט א טייל פון זיינע זעלנער און האט געפאנגען א גרופע סקאוטן. צווישן די סקאוטן איז געווען א דרייסיק יאריקער קעלמער ייד א.י. זיוו. בישאס מען האט געגעבן די געפאנגענע סקאוטן עסן, האט דער קאמענדאנט סקיפערם צוגעטראגן דעם יידן א שטיק כאזער

און אויסגעשריען: „ייד, עס כאזער, אַ ניט שיס איך דיך", און גע־נומען ציען זיין ביקס אין דעם יידן. זיוו האָט געענטפערט: „שיס. איך וועל קיין כאזער ניט עסן". דערהערט די ווערטער האט סקיפערס אַוועקגעלייגט דעם ביקס און געזאגט: „וועז דו וואלסט יא געגעסן, וואלט איך דיר ביז צום טויט פֿאַרשמיסן".)

נאָך דער ענגלישׂ־בורישער קריג זיינען די טראנסוואלער יידן צוריק געפֿאַרן; און די אוידטסהארנער יידן האבן פֿארגעזעצט זייער אייגנארטיקן ארט לעבן. זיי האבן געזומען אראפֿברענגען זייערע מישפֿאכעס, און דאָס לעבן האָט אנגענומען מער נארמאלע פֿארמען.

פון 1908 הייבט זיך אן די בליצייט — דער גרעסטער אויפ־שטייג פון האנדל מיט שטרויספעדערן. די יידישע באפעלקערונג איז קעסיידער געוואקסן. אין יאר 1909 זיינען שוין געווען אן ערעך 1100 נעפאשעס און אין 1911־טן יאר — 1270 נעפאשעס אין אוידטסהארן אליין, כוץ דער אומגעגנט. אין די יאָרן 1912, 1913 פאר דער וועלט־מילכאמע זיינען געווען איבער 1500, נישט אריינרעכענענדיק די אומ־געגנט, וווּ עס האבן געלעבט אַ סאך יידן. אין די יארן זיינען צו יאמים נאָראים סיי די „ענגלישע", סיי די „גרינע" שוין געווען איבער־פולט. מען פלעגט דארפן צושטעלן בענק מיט שטולן פאר די דאוו־נער. דער ראבינער גיט אן, אז אין ביידע שולן זיינען געווען איבער טויזנט מיספאלעלים. דאס באַשטעטיקן אלע טיישווים אין אוידטסהארן.

יידן און... שטרויסן.

די ליטווישדוסישע יידן אין אוידטסהארן (הארט זיינען געווען נאר עטלעכע דויטשע יידן און בלויז איין ענגלישער ייד.) האבן זיך מיט זייער גאנצער ענערגיע, ברען און בעריעשאפט אריינגעווארפן אין דעם שטרויספערערן האנדל. און א היפש צאל יידן האָט זיך אריינגעלאזט אין שטרויסנצוכט און שטרויסנפאַרמעריי. מען האָט „געבריט" און געהאדעוועט שטרויסן. צום האדוועוען שטרויסן דארף מען ניט נאָר האבן ארט פאר די שטרויסן ארומצולויפן, ווו צו „קנייפן" די פעדערן, ארט ווו זיי זאלן ברינען, נאָר מען דארף אויך האבן א סאך גוטן באדן, ווו צו זייען פּאשע פאר די שטרויסן. דער איקער קארמעט מען זיי מיט לוסערן (קלעווער). וואָס בעסער מען פלעגט די שטרויסן, אלץ בעסערע און ווערטפולערע זיינען זייערע פעדערן. (מען פלעגט שוין דאן אויך זייען אין דעם געגנט ווייט און אנדערע גוט באצאלבארע טוווּעם און טאבאק.) אבער דער האנדל מיט שטרויספעדערן האט פארכישעפט די יידן. מען האט זיך אריינגעווארפן אין אט דעם האנדל מיט לייב און לעבן, סיי טאג און סיי נאכט. יידן זיינען לייכט „אריין אין פעדערן" האנדל. די ניט־יידן פלעגן זאגן: „די יידן האבן זיך אזוי נאטירלעך גענומען צו די שטרויספעדערן, ווי ענטלעך צו וואסער". שפעטער צו פלעגן זיי זאגן: „יידן דינען א נייעם גאט — דעם שטרויס".

ריידן בוריש איז געווען אומבאדינגט נויטיג, ווייל די שטרויסנפארמערס און די ברוינע, אן וועלכע מען האָט זיך ניט געקענט באגיין, האבן געהערט בוריש. די „שמויזערס" האבן שוין געקענט א ביסל ריידן בוריש. די ניי אריבערגעקומענע האבן זיך שנעל אויסגעלערנט ריידן דאס נויטיקסטע.

די פראצעדור צו ווערן א שטרויספעדערן קויפער איז געווען א לייכטע. מען פלעגט ארויסנעמען א פאטענט (לייסנס). ווער עס האט

ניט געהאט קיין אייגענע, פלעגט לייען ביי לאנדסלייט עטלעכע פונט — און מיט א זאק אויף די פלייצעס פלעגט מען זיך ארויסלאזן צו־פום צו די פארמערס קויפן פערערן. זייער ווייניק „שמויזערס" פלעגן האבן גענוג „קאפיטאל" אנצופילן א זאק פעדערן פון בעסערן סארט. די ארימערע און נייי אריבערגעקומענע — „די גרינע" — פלעגן קויפן נאר די ביליגע סארטן. דערויף האט מען קיין סאך גענומען מעווינעס ניט באדאפט. אט די פעדערן פלעגט מען רופן די „געשנארטע פעדערן". דאס זיינען די קליינע פעדערן וואס פאלן ארויס, ווען די שטרויסן לויפן אדער ווען זיי „קריגן" זיך. אט רעם אפפאל פלעגן די פארמערס שענקען זייערע פרויען און קינדער אלס מאטאנע אויף טאשן־גענייט.

ארומגייענדיק אויפקויפן די „געשנארטע פעדערן", פלעגן די „גרינע" זיך באקענען מיט די פארמערס, מיטן שטרויספעדערן האנדל, קריגן דערפארונג און מעווינעס. ניט איינמאל פלעגן זיי צאלן רעכט געלט; קויפן שלעכטע פעדערן, אדער קויפן פעדערן פון א זי, מיי־נעדיק, אז דאס איז פון אן ער, ווען מען פעדערן זיינען בעסערע און טייערער.

עס האט לאנג ניט געדויערט און די יידן האבן זיך אויסגעלערנט אונטערשיידן פון די זעבציק פארשיידענע סארטן די בעסערע פעדערן. דאן האבן שוין די פארמערס ניט געקענט אזוי לייכט אפנארן די יידישע „שמויזערס". פאר א פונט גוטע פעדערן פלעגט מען קריגן אכציק פונט שטערלינג.

יעדן מאנטאג פרי פלעגן דאס ראוו פעדערנהענדלער, אזוי צו זאגן, עוואקואירן אוידטסהארן. נאך איידער די זון פלעגט ארויסקו־מען, פלעגן זיי יעדן מאנטאג באגינען, ווי אין זייערע אלטע הימען, ווינטער ערעוו א יאריד, זיך אייגן און ארויסלאזן זיך צו פום צו קויפן שטרויספעדערן. מען פלעגט זיך אוועקלאזן אין פארשיידענע ריכטונגען צו די שטרויסנפארמערס. שפעטער צו פלעגן די טאקיפערע פארן מיט א פערד און ווענל („קאריקעס").

דער דראנג צו מאכן עטלעכע פונט איז געווען אזוי גרויס, אז ווי פרי א ייד פלעגט פארלאזן אוידטסהארן, פלעגט ער שוין ביים

עלשטן פארמער געפינען איינעם אדער עטלעכע יידן, וועלכע זיינען שוין אנגעקומען נאך פריער. יעדערער האט געוואלט אפקויפן דעם „פּעקל". פלעגט מען זיך שטייגן. אפטמאל פלעגט מען זיך אזוי שטייגן, אז דערנאך ביים פארקויפן פלעגט מען האבן העזיק. מען האט זיך אזוי קאנקורירט ביז זיי זיינען געקומען צו א מונדלעכער פאר־שטענדיקונג. אויב נאר מען פלעגט שוין טרעפן ביים פארמער א קויפער, פלעגט מען מאכן א „יאכצו". איינער פלעגט אפקויפן און דערנאך זיך טיילן אדער מיט די פעדערן אדער מיטן רעווך. אז מען פלעגט טרעפן א סאך קויפערס, פלעגט מען אויסשרייען: „א כאסע־נע", דאס פלעגט באטייטן, אז איינער זאל אפקויפן און דעם רעווך פלעגט מען זיך טיילן.

די אויפקויפערס האבן געוווסט יעדן פארמער אין דער געגנט ווען פארא פארטן פעדערן ער האט, ווי ער פאסט אויף זיינע שטרויסן, אין ווען פארא צושטאנד זיי זיינען, ווי און ווען יעדער פארמער „קנייפט" (פליקט) זיינע שטרויסן. צו „קנייפן" די פעדערן פון שטרויסן, דארף מען די שטרויסן פארטרייבן אין א קלעם, אנטאן א זאק אויפן קאפ; ערשט דאן קען מען טאן מיט די שטרויסן וואס מען ווילּ.

אמאל פלעגט מען פליקן די פעדערן. דאס פלעגט פארשאפן גרויס יעסורים די שטרויסן. זיי פלעגן פארלירן א סאך בלוט. דאס פלעגט זיי אפשוואכן און קאליע מאכן די ווארצלען פארן קומענדיקן פעדערנווקס. האט מען שפעטער אנגעהויבן „אפקניפן" די פעדערן און לאזן די ווארצלען. אין א כיידש ארום זיינען שוין די ווארצלען געווען אפגעטויט, מען פלעגט די ווארצלען לייכט ארויסציען, ניט פארשאפנדיק די שטרויסן קיין יעסורים, אדער די ווארצלען פלעגן אליין ארויספאלן. אין אבט באדאשים ארום פלעגן שוין זיין פארטיק צום קנייפן נייע פעדערן. אזוי ארום פלעגט יעדער פארמער האבן יעדע ניין כאדאשים א נייע פעדערן־גערעטעניש.

קעדיי צו פארמיידן די קאנקורענץ פלעגן רייבע פעדערן הענדלער אפט אפקויפן ביי די פארמערס זייערע פעדערן מיט א צייט פריער נאך אויידער די פעדערן זיינען געווארן צייטיק. אייניקע פלעגן אפ־

קויפן ביי די פֿאַרמערס די פֿערערן־געוועטענישׂ אויף עטלעכע יאָר פֿאָרויס. די רייכע פֿאַרמערס פֿלעגן זייערע פֿערערן פֿארקויפן נאָר נאָכן קנייפֿן.

די רייכגעווארענע פֿערערן העכדלער פֿלעגן אויפקויפן פון די קלענערע העכדלערן; אַרויספֿארן פֿלעגן זיי נאָר צו די גרויסע שטרויספֿאַרמערס אָפּצוקויפן זייערע אלע פֿערערן. אָפט פֿלעגן אריי־מערע קויפֿער קריגן שוטפים זיי צו פּינאַנסירן. די קלענערע אויפקויי־פערס פֿלעגן זיך אַרומשלעפּן צו פּוס אין גרויסע היצן, צענדליקער מיילן פון איין שטרויספֿאַרם צו אַ צווייטן ביז פֿרייטאג. פֿרייטאג פֿלעגן אלע העכדלער צוריקקומען קיין אויידטסהארן „אויף שאַבעס", צו פֿארקויפן די איינגעהאנדלטע פֿערערן, מיט נייגיר אויסגעפּינען ווי עס האלט דער פֿערערן־מארק, צוגרייטן פֿערערן פֿאר עקספּאָרט און אויסגעפּינען וויפל האָט מען געקראגן פֿאר די שוין עקספּאַרטיר־טע פֿערערן. די ארעמערע העכדלער פֿלעגן צוריק קומען דאָנערשטאג, ווייל עם האָט זיי ניט געקלעקט קיין געלט אויפצוקויפן מערער. יידן פֿלעגן קומען אויף שאַבעס אַהיים, ווייל זיי זיינען געווען פרום. זיי האבן אפּגעהיט גאָטס געבאָט צו האלטן שאַבעס פֿאר אַ רו טאָג. פֿאמיליע־מענטשן האָבן געוואלט זיין מיט זייערע מישפּאכעס. יידן פֿלעגן אריינקומען אויף שאַבעס אויך צולייב דעם, וואָס די בורן, ביי וועלכע זיי פֿלעגן קויפן פֿערערן, זיינען געווען פרום. די בורן וואלטן גע־האלטן פֿאר אַ גרויסער אַוולע, וועו די יידן — מיישע־ראבייגום קינ־דער, קינדער פון ביבל־פֿאלק, זאלן מעכאלעל־שאַבעס זיין. די בורן וואלטן מיט אַזעלכע יידן ניט געהאנדלט.

פרייטאג פרי פֿלעגן אויך אריינקומען אין אויידטסהארן די יידן פון דער אומגעגנט צו פֿארקויפן זייערע פֿערערן, דערוויסן זיך ווי עס האלט דער מארק, און נאָך מיטאג פֿארן אַהיים אויף שאַבעס.

פון פרייטאג פרי ביז זונטאג באַנאכט פֿלעגן די יידן זיין, אזוי צו זאגן, די „מאיאריטעט" פון שטעטל. פרייטאג פֿלעגט דער בערזע און יאריד־גייסט באהערשן אויידטסהארן.

מיטן אָנקומען פון די שטארק באוועגלעכע און טומלדיקע פֿערערן העכדלער, פֿלעגט אויידטסהארן אנהייבן רוישן און קאכן. אין צענטר

פון שטעטל, ווו עס זיינען געווען די שטרויספערערן ביוראען, דער באנק און באזונדערס ביי דער „אוירטסחארן שטרויספערערן געוועלשאפט", וואס איז געווען ווי א מין בערזע, זיינען די טראטוארן געווען געפאקט מיט טומלדיקע יידיש רוידנדיקע פערערן הענדלער.

די גאס, וואס ציט זיך צו קאליטסדארפ (א קליין שטעטל מיט א סאך יידישע פערערן הענדלער, א מיהאלעך פון איבער 30 מייל), האט מען גערופן „די יידישע גאס". קיימאט אויף יעדן פארם אויפן וועג ביז קאליטסדארפ זיינען געווען יידישע קראמען. דא פלעגט מען קויפן און שמועסן וועגן שטרויספערערן, יידן פלעגן שפאציר־ן אין דער גאס און זיך פילן היימיש. אויף אט דער גאס פלעגט מען דיסקוטירן בעקוילדאם און אויסטייטשן מיטן גראבן פינגער אלץ וואס האט צו טאן דירעקט און אומדירעקט מיט שטרויספערערן. אומעטום ווו פערערהענדלער פלעגן זיך טרעפן, סיי ביין־האשמאשעם אין שול, סיי ביי קארטן, פלעגט מען רויידן וועגן פערערן.

דער ספעקולאטיווער גייסט פון האנדל מיט פערערן האט פארקישעפט אלע יידן. אפילע די עטלעבע יידישע דאקטוירים און ארוואקאטן האבן געהאט אדער א שטרויספארם אדער זיי זיינען געווען „פאסיוול" שוטפים מיט פערערן פאכרים. א סאך פון די יידישע גרויסע פאכרים און עקספארטירערס האבן געהאט אייגענע שטרויספארמס. אייניקע פון זיי האבן געהערט צו די גרעסטע שטרויספארמערס.

וועו די רעגירונג האט באשטימט א קאמיסיע צוצושטעלן א באריכט פון פערערן האנדל, איז צווישן די רעגירונגס־נאמינירטע געווען א ייד, מאקס ראזן. אין זיין באריכט צו דער רעגירונג יוני 1917 זאגט ער: „איך בין א שטרויספארמער שוין 22 יאר, מיט שטרויספערערן האנדל איך שוין 27 יאר. פאר דער וועלט־מילכאמע האב איך געהאט זעקס טויזנט שטרויסן."

די יידן האבן געשפילט די גרעסטע ראלע אין פערערן האנדל, אין עקספארט און אין דער אנטוויקלונג פון דער פערערן אינדוסטרי, וועלכע האט פארנומען דעם פערטן ארט צווישן די וויכטיקסטע עקספארט פראדוקטן אין לאנד.

די שטרויספעדערן פראדוקציע האָט זיך אַזוי שטאַרק אָנט־וויקלט, אַז פאר אַ גוטער פאר שטרויסן צו פארפירן אַ גוטע ראסע, פלעגט מען צאָלן טויזנט פונט. ס'איז באקאנט אַ פאל, אַז מען האט פאר אַן ער באצאלט 15 הונדערט פונט. אויך ערד פאר שטרויסנ־צוכט איז שטארק געשטיגן. מען פלעגט צאָלן ביז איבער 500 פונט פאר אַ מארג.

שטרויספעדערן הענדלער זיינען געווען איבער 90% יידן, אָבער שטרויספארמערס זיינען אַן ערך 90% געווען בורן.

אַלע שטרויספעדערן פלעגט מען שיקן קיין לאנדאן. זיינען די פארדינסטן פון די פעדערן הענדלער געווען אפהענגיק פון לאנדאנער מארק. דאקעגן די בורישע שטרויספארמערס האָבן מיט גארנישט ספּעקולירט.

די שטרויספעדערן האָבן זיי אריינגעמראכט גרויסע סומעס.

יעדן שטרויס פלעגט מען קנייפן יעדע ניין חדשים. אויסגע־בריטע יונגע שטרויסן האבן צו זיין כאדאשים, געהאָט צייטיקע פעדערן. אַזוי ארום פלעגן די פארמערס ווערן רייכער און רייכער. דער ווערט פון די פארמס גופא איז אויך געשטיגן. בורן פלעגן ארומשפאַצירן אויף זייערע ווראנדעס באַטראַכטן פון דער ווייטענס זייערע שטרויסן און פלעגן זאגן: „אט גייען ארום די שטרויסן, וואס לייגן גאלדענע רענדלעך", אָדער „אט לויפן מיינע גאלדענע רענדלעך". אייניקע בורן זיינען געווארן פון שטרויסנצוכט מיליאנערן.

יידן זיינען, צוליבן שטייגנדיקן פערערן־מארק, געווארן וואס אמאל רייכער און רייכער. מען פלעגט זיך בויען טייערע ווינונגען און געלעבט מיסע פריצים. מען האָט געשיקט די קינדער זיך לער־נען פאר דאקטוירים און אדוואקאטן. קימאט אלע יידן אין אוידטס־האַרן ביז דער וועלט־מילכאמע, האָבן זייער גוט פארדינט. יידישע אריסטאַקראַטן אין אוידטסהארן, גופא זיינען קימאט ניט געווען. די אריסטאַקראַטן, וועלכע זיינען יא געווען, זיינען עס געווען אריינגעפא־רענע אריסטאַקראַטן אלמאנעס, קאליקעס אָדער קראנקע, וועלכע פלעגן קו־מען צום גווירישן שטעטל צוליבן געזונטן, קילן און טרוקענעם קלימאט.

„ירושלים ד׳דארעם־אפריקע"

אוידטסהארן האָט ניט געגעבן דעם רעליגיעזן טאָן פאר די יידן פון דארעם־אפריקע. אוידטסהארן איז אויך ניט געווען קיין רעליגיעזער צענטר פון טראדיציאָנעלן לעבנען. דאך האָט מען אוידטסהארן גערופן „ירושלים ד׳אפריקע". גערופן האָט מען אוידטסהארן אזוי דערפאר, ווייל אין קיין אנדער שטאט אדער שטעטל אַ חוץ אוידטסהארן האָט מען ניט געזען, אז מען זאָל אזוי שטארק אפהיטן — סיי יונג און סיי אלט — דעם רעליגיעזן און טראדיציאנעלן ארט לעבן פון דער אלטער חיים.

אוידטסהארן האָט מען גערופן „ירושלים ד׳אפריקע" אויך ניט דערפאר ווָאם דארט איז געווען פראפארציאנעל אַ גרעסערע צאָל יידן ווי אין אַנדערע צענטערם. קיפּטאון און יאהאנעסבורג צ.ב. האָבן געהאַט אַ סאך מאל מער יידן. אין אוידטסהארן זיינען אָבער די יידן געווען קאנצענטרירט אויף אַ קליינעם שעטאך. קימאט אלע האָבן זיי געשטאַמט פון קעלם און שאוול. זיי האָבן זיך אייגע די אנדערע גוט געקענט. זיי האָבן געביל׳דעט אין אוידטסהארן אַ מין רעליגיעזע סעקטע, ווָאם איז — כוץ אלגעמיינע געזעלשאפטלעכע איניאנים — קימאט געווען אפגעזונדערט פון די ניט־יידן. זיי זיינען אויך געווען אפגעזונדערט פון די יידן מאאיוועריִעאם און אפילע פון די יידישע צענטערם אין דארעם־אפריקע גופא. עם האָט זיך געשאפן אין אוידטסהארן אַ רעליגיעז־ציאניסטישע ווָאנט, ווָאם האט ניט צוגעלאזן קיינע מארערע ווינטן.

„ירושלים ד־אפריקע" האָט פארגעזעצט און נאכגעמאכט אלע טראדיציאנעלע און רעליגיעזע מינהאגים און דעם ריטואל אזוי ווי ביי זיך אין דער אלטער חיים — קעלם און שאוול. לעהייפעך צו אנדערע יידישע צענטערם האָט אין דעם שטייגער לעבן אנטיילגענומען אויך די יוגנט.

אוידטסהארן האָט געהאַט צוויי באטיי־מעדראשים, אַ מיקווע, אַ ראוו, אַ רעוורענד, דרײַ שאכטים, מעלאמדים, אַ טאלמעד־טיירע, אַ העברעישע שול, אַ בעוורע קאדישע, בעוורע שאָם, בעוורע טילים, גמילעס־כאסאדים, פרויען הילפספאראיינען און עטלעכע ציא־נישטישע אָרגאניזאציעס.

אין יידישע היזער זיינען געהאנגען בילדער פון באראן הירש, איצכאק־עלכאנאן, ווילנער גאון, מיישע מאנטעפיארע, הערצל און בילדער פון ראַבאָנים אין זייערע מישפּאכעס. אַ סאך ווייבער האָבן געטראגן פּאַרוקן. אין קיין שטעטל האָט מען ניט געהערדט אַזוי פיל ייִדיש ווי אין אוידטסהארן.

אַ היפּיש צאָל קראמען איז געווען פארמאכט שאַבעס אָבער דער גרעסטער טייל פלעגט זיין אפן. מאנכע פלעגן האלטן זייערע קראמען אפן, אָבער זיי אליין פלעגן ניט שטיין; זייערע ניט־ייִדישע אנגע־שטעלטע פלעגן פאַרוואלטן אום שאַבעס מיט זייערע קראמען. אויך צו האלטן די קראמען אָפן אום שאַבעס האָט מען זיך קענטיק גע־מאכט אַ העטער. האלטן די קראמען אָפן אום שאַבעס איז ניט געווען אזא כעט, ווי צום ביישפּיל, רויכערן אום שבעס. מיטן אויסנאם פון שטעטלשן אפיקוירעס — אַ דייטש־רוידנדיקער ייד — וואָס אטעיזם איז בייַ אים געווען אַן אידעע פיקס, און די שטעטלשע יידן האָבן אים באַטראַכט פּאַר אַ מעשונעדיקן פילאזאף — האָט קיין ייד ניט געהויבערט בעפארהעסיע אום שאַבעס ביז 1927־טן יאר. אפילע אין קארטן פלעגט מען ניט שפּילן אום שאַבעס ביז דער ערשטער שטערן פלעגט זיך באַווייזן. איז אַ ייד פון אוידטסהארן, זייענדיק אין קייפּטאון אָדער אין יאהאנעסבורג, געפארן אום שאַבעס מיטן טראַם־ווייַ, פלעגט מען זיך אין אוידטסהארן באלד דערווייסן און האָבן אַ טעמע צו באריידן. אפילע אזעלכער ווען פרומקייט איז ניט געלעגן אין דער לינקער פייע, פלעגט אויסמיידן אָנצוקומען אין אוידטס־הארן אום שאַבעס. באזונדערס פלעגן אויסמיידן אנצוקומען אין שטעטל אום שאַבעס די ייִדישע „וואָיאזשארן". אויב זיי פלעגט אויסקומען צו פארבלייבן איבער שאַבעס, פלעגן זיי זיין זייער פאר־

זיכטיק קיינער זאָל ניט באַמערקן זיי רויבערן, ווייל צוליב דעם וואלטן זיי שטאַרק געליטן בײַם קריגן באַשטעלונגען.

מיטן אויסנאם פון אייניקע האָבן אַלע אין אוידטסהארן אויך אפגעהיט קאַשערעם.

איבערהויפט פלעגט מען אין דער „גרינער שול" אפהיטן אלע יאנטייווים ווי אין דער אלטער חיים. טיש באוו פלעגן יידן אין זאקן זיצן אויף איבערגעקערטע בענק, אָדער אויף דער ערד. אין שול האָט געהערשט אומעט און טרויער. מיט האסמאדע האָט מען געזאגט קינעם — פונקט ווי דער בורבען פון בײַם־האמיקדעש וואלט פארגעקומען ערשט איצט אין זייערע צייטן. דערפאר סימבאָם־טייערע האָט מען געהוליעט; די דערוואקסענע מיט סיפער־טיירעס און יונגווארג — מיט פאנעם, פונקט ווי אין קעלם און שאול.

א כוץ גיין אין שול, נאכן טשאלנט „כאפן א דרעמל", אדער אפשטאטן וויזיטן האָבן שאבעס די ענערגישע שטרויספעדערן הענדלער גארניט געהאט וואָס צו טאן. שאבעס איז געווען פאר זיי א לאנגער טאג. זיי האָבן זיך געלאנגוויליקט. פלעגן זיי פארברענגען אין שול קימאט דעם צווייטן האלבן טאג אויך. מען פלעגט זיך צוהערן ווי מען זאגט די בלאט; מען פלעגט זאגן טילים. אבער די ניט לערנער און די יינגערע פלעגן ווילנדיק ניט ווילנדיק שמועסן אויף דער טעמע, וואָס איז געווען די אָקס, ארום וועלכער אוידטסהארן האָט זיך געדרייט — שטרויס־פעדערן. דערפאר אבער, אז עם פלעגט קומען א מאגיד אדער א מעשולעך (קיין אוידטסהארן פלעגן זיי אלע קומען) פלעגט זיי קומען הערן אזא עילאָם ווי אין קיין שום אַנדער שטעטל. א גוטער מאגיד פלעגט זיי מעכאיע זיין,

א ברים, א באר מיצווע, טנאים, אָדער א כאסענע אין אוידטס־הארן איז געווען א וויכטיקע דאטע אין שטעטל. דאָם פלעגט זיין א סימבע ניט נאר פאר די נאענטע, נאר ס'איז געווען א שטעטלשער איניין. איז עמיצער געשטארבן, האָט מען פארגעסן זיינע אוולעם און אים פארגעבן פערזענלעכע און אלגעמיינע כאטאים, און מען

האָט געזומען, אזוי צו זאגן, צוגרייטן דעם שילד אויף זיין מאַנייוועט — „איש צדיק וועיאשאָר".

האָט זיך פּאַרוועלט אַ נעגידיש טעכטערל (אַ טאַכטער פון איינעם פון די גאר גרויסע שטרויספּעדלערן סאַברים און שטרויספּאַרמערס) אוים לאַנגוויליקייט זיך שמאַדן און ווערן אַ מיסיאָנערקע, האָט דעם ביזאיזן און צאַר געפילט דער גאַנצער „יידישער שייוועט" אין אויסטהאַרן; די פּאַסירונג איז געווען אַ טעמע אויף לאַנגע יארן. קליינשטעטלדיקע און קעהילע מאַכלויקעם זיינען געווען לאַרויוו. אבער אין אלגעמיין האָט געהערשט אין אויסטהאַרן אַ שייוועט־אַבראיעם, צוואמענלעבן און שאָלעם.

יעדער ייד, וואָס פלעגט קומען צו גאַסט קיין אויסטהאַרן און זען פאר זיך פּריוטאַגצונאַכט אין אלע יידישע הייזער געבענטשטע ליכט, זען וויי יידן זיינען „ארוים פון די פעדערן" און אַריין אין די ביגדעי שאַבעם, געוואשענע, קינדער געצוואגענע — ווי זיי אַלע ציען זיך אין די צוויי שולן אַריין. און שאַבעם אַ גאנצן טאָג טראטוארן מיט יידן אין ביגדעי שאַבעם בעיסן „לייענען", גייענדיק פון שול, אַדער שאַבעסדיק שפּאַצירנדיקע יידן — פלעגט ווערן דערשטוינט: איז דאָם מעגלעך, אז דאָם וואָס ער זעט פאר זיך איז אין דער וועלט־עכקייט, און אין דאַרעם־אפריקע, צי דאָם איז ער גאר אין דער אלטער היים!?

און יעדערער פלעגט זאָגן: „יא, אויסטהאַרן איז ירושלים ד'אפריקע!"

דער גייסטיקער פאדצעף פון די יידן אין אויסטהארן

די ערשטע יארן נאכן אריבערקומען קיין אויסטהארן האבן זיך די יידן געפילט אויסנאם אן פארוואגלט, אויף טויזנטער מיילן ווייט פון זייערע היימען אן נאענטע.

דער באוווסטזיין, אז זייערע פרויען, עלטערן אן מישפאכעס ווארטן אויף זייער באלדיקער מאטעריעלער שטיצע, דער פאקט וואס זיי זיינען געקומען אויף דער וויי „מאכן געלט" אן פארן צוריק אהיים, אן אויך דער ספעקולאטיווער גייסט פון דעם גאנצן האנדל מיט שטרויספעדערן, האט זיי סטימולירט ארויינצווארפן זיך אין דעם האנדל מיטן גאנצן ברען אן אימפעט. קעדיי צו ווערן וואס גיכער מאטעריעל דערפאלגרייך. דער פיבערדיקער האנדל מיט פע־דערן האט זיי אינגאנצן אבסארביט, אן פאר זייער גייסטיקן לעבן זיי קימאט ווי גארניט געווארגט.

אויסטהארן איז געווען א פארווארפןווינקל אן ווייט פון א גרעסערן אלגעמיינעם אדער יידישן קולטור־צענטר אין ד. אפריקע. דעם גייסטיקן פארמעגן, וואס זיי האבן געבראכט מיט זיך פון זייער היים איז (מיט ווייניק אויסנאמען) געווען דאס קלייניש־טעטלדיקע בעס־מערדעש לעבן. מיט די מער קולטורעלערע עלעמענטן זיינען זיי ניט געקומען אין בארירונג. אויך מיטן פארויסגייענדיקן מאדערנעם לעבן זיינען זיי ניט געווען פארבונדן. אין קאנטאקט פלעגן זיי קו־מען נאר מיט די בורן, וועלכע זיינען געווען קולטורעל נידעריקער פון זיי. נאך אויף א נידעריקערער קולטור שטופע זיינען געווען די קאלירטע מיט וועלכע זיי פלעגן קומען אין בארירונג. סיי פון די בורן און סיי פון די קאלירטע האבן די יידן גאר ווייניק געקענט גע־ניסן. האבן די יידן פון אויסטהארן פארגעזעצט זייער פריערדיקן קלייניש־טעטלשן לעבן אין א פרעמדער סוויווע.

זיי האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף שאַפן מעגלעכקייטן פֿאַרצוזעצן זייער היימישן לעבנשטייגער — דער איינציקער ארט לעבן, וואָס איז זיי געווען באקאנט, נאענט און האָט זיי דערמאָנט אדער טיילווייז פֿארביטן די היים און געלינדערט זייער בענקשאַפט נאך דער היימישער סוויווע.

זיי האבן זיך קאנצענטרירט אויף רעליגיע און שפּעטער צו אויך אויף ציאניזם. די פרויע צייט פלעגן זיי אויספילן מיט שפּילן אין קארטן. קארטנשפּיל פלעגט אויך זיין אַ מין „געזעלשאפטלעכער" ספּארט און אַ צייט פארטרייב. ביים שפּילן אין קארטן פלעגט מען רעדן וועגן דער היים, וועגן פעדערן און ביכלאַל וועגן „וועלט" איניאנים. קארטן־שפּיל פלעגט זיי בארואיקן זייער אויסגעמאטערטקייט און אנגעשטרענגטקייט פון זארג און געיעג געלט צו מאכן.

דאָס שפּילן אין קאָרטן האָט זיי שטאַרק ארויסגעצויגן און פלעגט ביי אַ סאך פון זיי צונעמען דעם גרעסטן טייל פון זייער פרייער צייט און אינטערעס אנטוויקלצונעמען אין געזעלשאפטלעך־קולטורעלע איניאנים. מען פלעגט אפטמאל זיך זעצן שפּילן קארטן שאַבעס אוונט און אפּשפּילן ביז זונטאג אינאוונט. קארטן־שפּיל איז געווארן אַ קרענקלעכע געזעלשאַפטלעכע דערשיינונג, פון וועלכער מ'האָט זיך נאך אַד־האיאם ניט באפרייט.

מיטן אריבערקומען פון אַ סאך פאמיליעס, פרויען, קינדער, עלטערן, ברידער און שוועסטער האָט מען געמומען זיך דערווייטערן און ווערן אפּגעפרעמדט פון דער אלטער היים, און זיך קאנצענטרירן אויף זייער אייגן וועלטל, וואס איז באשטאנען פון דער „קליינער קאַרו" און דעם ארום. עס האָט לאנג ניט געדויערט און דער ווייט גרעסטער טייל פון די אוידטסהארנער יידן האָט פארלוירן דעם אינטערעס און קאנטאקט מיט דער אלטער היים. אין אוידטסהארן איז אפילע ניט געווען קיין קעלמער אדער שוואָלער כעוורע אדער לאנדסמאנשאפט. די פארבינדונג מיט דער אלטער היים איז ביי זיי געבליבן אין דער פאָרם פון צדאָקע און ראַכמאָנעס געפיל. וועו עס פלעגט קומען אַ קעיל־קיירע פון די ראַבאָנים אדער באַלעבאַטים פון

קעלם, שאוי אדער דערבייאיקע שטעטלעך, אדער, וועו עם פלעגן קומען רעליגיעזע און ציאניסטישע משוגאים (אין דער צייט פון דער וועלט־מילכאמע פלעגט מען אויך קלייבן פאַרן רעליגיעזן־פאָנד) און די אוידטסהארנער יידן האָבן געגעבן מיט א ברייטער האַנט. די נאענטע באַקאַנטשאפט צווישן די יידן אין אוידטסהארן האָט געשאפן אזא לאגע, אז זיי האבן געמוזט געבן, וויל אַנדערש האָט „ניט געפאסט". וועו עם פלעגט נויטיק זיין, פלעגט מען „באַאיינפלוסן". אזוי וווי קיינער האָט ניט געוואלט זיין קיין יעיצע מין האקלאל, האָט מען געגעבן געלט. כוץ געבן געלט פאר אויסלענדישע צוועקן, און אויסער אויסהערן וועו ניט וועו א משוגאלעך אדער א ציאניסטישן עמיסאר, זיינען די אוידטסהארנער יידן געווען אפגעזונדערט פון דער ארומיקער וועלט. מ'האָט זיך געפירט „א לעבן פאר זיך".

דער גאר גרעסטער טייל פון די אוידטסהארנער יידן האָט ניט געהאט קיין אינטערעס פאר געזעלשאפטלעבע פראגן. דעם כוש פאר קולטור־איניאַנים האָט געפעלט ביי זיי. האבן דערויבער די אויבערהאנט געהאט די מער אגרעסיווע, די מער רעליגיעז־אַמדאַנישע עלעמענטן און די עטלעבע מאסקילישע אינטעלעגענטן. זיי זיינען גלייך צוגעטראטן צו שאַפן די מעגלעכקייט אפצוהיטן קאַשרעס, געקראגן א שייכעט, א מיינונג, א ראבינער, געבויט א בעס־מדרעש, א בייס־עולאם, כעוועדע־קאדישע א.א.וו. די מאסקילישע אינטעלעגענץ ווידער איז געווען כייווועוויי־ציאניסטיש און געמיינט, אז זיי זיינען עם בארופן אלם אפאסטאלן — אלם די מיסיאנערן פון מאדערנעם נאציאנאליסטישן געדאנק. זייער מיסיע האבן זיי געזען אין פארשפרייטן ציאניזם און העברעיש — אן וואם „מאשיאך" קען ניט קומען.

מיטן אראפברענגען די מישפאכעם האָט זיך דאם לעבן פון די יידן אין אוידטסהארן געגומען מער סטאביליזירן. סיי די רעליגיעזע, סיי די ציאניסטישע עלעמענטן האבן געגומען אויסנוצן די קינדער און די יוגנט ווי א מיטל צו פארשפרייטן זייערע אנשויונגען און אידעען. מ'האט געקראגן ראבייאים, געשאפן א העברעישע שול, א טאל־

מעד־טיירע אריינגעצויגן די יוגנט אין ציאָניסטישע ארבעט א.א.וו. פון יעדער סימכע פלעגן די רעליגיעזע און ציאָניסטישע עלעמענטן אפלעקן אַ בייגל. פלעגט צ.ב. פארקומען אַ בארמיצווע, פלעגט דער באָבער, אַ כוץ מאָפטיר — וואס עס פלעגט נעמען מאנאטן אים אויסלערנען — דארפן איינכאזערן אַ „ספיטש" (אַ דראשע) אין „היברו" (אפט אויך אין ענגליש.) ס'איז ניט וויכטיק געווען צי ער פארשטייט וואָס ער זאָגט, אדער ניט — אבי עס איז אין העברעיש. מען פעלגט אויף יעדער סימכע קלייבן געלט הויפטזעכלעך פאר ציאָניסטישע פאנדן.

אוידטסהארן איז געווען ניט, נאר אַ רעליגיעז נאר אויך אַ ציאָניסטיש שטעטל. אוידטסהארן איז אבער געווען דאס יידישסטע שטעטל אין ד. אפריקע אין זין פון יידיש רוידן.

ניט געקוקט אויף דער ציאָניסטישער פראפאגאנדע, אז „יידיש איז אַ זשארגאן" און אז דאס איז די שפראך פון גאלעם — דאך האָבן די אוידטסהארנער יידן געערדט יידיש און עס האָט נישט עקזעסטירט ביי זיי קיין פאראכטונג צו זייער שפראך פון דער אלטער היים, ווי דאס איז געווען, אין די ציאָניסטישע קרייזן פון קייפטאון און יאהאנעסבורג. די סוויווע אין אוידטסהארן איז ניט געווען אסימילאציע פעיק. די צאל ענגלענדער אין אוידטסהארן איז געווען קליין און האט ניט געשפילט קיין גרויסע ראל אין קולטורעלן לעבן פון אוידטסהארן. עס זיינען געווען פאקן, וועו ענגלענדער האבן זיך געפילט (און מאנכע פילן זיך נאך היינט) היימישער אין דער בורישער שפראך. די בורן וויידער זיינען ביז נאָך דער קריג געשטאנען קולטורעל נאָך נידעריקער פון די יידיש רייידנדיקע. דאך האָט די ציאָניסטיש־העברעישע פראפאגאנדע געהאָט אַ ווירקונג אויף די אויפגעקומענע רייכע יידן — די „אריסטאקראטן". עס פאסט דאך ניט פאר רייכע אריסטאקראטן רויידן אַ ציגיינער לאָשן, אַ „גאלעם־שפראך" אינדערציט, וועו זיי זיינען ניט געווען אין גאלעם. זיי האבן זיך דאך געפילט היימיש. וואס רייכער מען איז געווארן, אלץ מער האָט מען געערדט ענגליש. מ'האָט געגומען שיקן די קינדער שטודירן אין ענגלישע אוניווערסיטעטן. דאָס האבן שפעטער נאכגע־

טאן אלע יידישע פאמיליעס אין אוידטסהארן. עס איז קימאט ניט געווען אײן פאמיליע אין אוידטסהארן, וואס זאל ניט האבן באטש אײן דאקטאר אדער אן אדוואקאט אין דער מישפאכע. צווישן אט די אויסגעשטודירטע דאקטוירים איז געווען א היפּשע צאל, וועלכע זיינען צוריק געקומען פון ענגלאנד מיט ניט קיין יידישע פרויען. דאס האט געשאפן בייז בלוט צווישן די רעליגיעזע עלטערן און די קינדער, וועלכע האבן אין דער היים געקראגן א רעליגיעזע דער־ציונג.

די מעכיצע צווישן עלטערן און קינדער איז נאך מער פאר־שארפט געווארן.

דער גאר גרעסטער טייל פון די אויסגעשטודירטע האבן, צוריק־קומענדיק זיך ניט באזעצט אין אוידטסהארן, וויל, וועז זיי זיינען צוריקגעקומען איז שוין אוידטסהארן געווען פארארימט.

ביכלאל גענומען מיט וויניק אויסנאמען זיינען קיין געמישטע כאסענעס אין אוידטסהארן ניט געווען.

אין 1904 האט אן אויסלענדישע יידישע טרופּע באזוכט אויך אוידטסהארן. אלע יידן פון שטעטל זיינען געגאנגען זען יידיש טעא־טער. פון צייט צו צייט פלעגט קיין אוידטסהארן אריבערקומען א יידישע טעאטער־טרופּע, וואס פלעגט זיך ארגאניזירן אין יאהאנעס־בורג. די אוידטסהארנער ציאניסטישע יוגנט פלעגט אמאל דורכפירן א יידישע פארשטעלונג אלס א פארווילונג.

אין 1911־טן יאר האבן עטלעכע מאסקילישע אינטעלעגענטן צו־נויפגעזאמלט £340 פאר א ביבליאטעק. דעם 2־טן נאוועמבער 1911 האט זיך געעפנט די ביבליאטעק אונטער דער פארוואלטונג פון ציא־ניסטישן פארין. אין ביבליאטעק זיינען געווען 181 יידישע ביכער, 52 — העברעישע, 29 — ענגלישע (וועגן ציאניזם און נאציאנא־ליזם) און 10 פארשיידענע פּעריאדישע זשורנאלן אין יידיש און ענגליש. די ערשטע צייט זיינען געווען 106 לייענער. וויניק האבן געליינט ביכער. א סאך פלעגן ניט אומקערן די ביכער. די וועלכע פלעגן לייענען, האבן פארלוירן דעם אינטערעס, וויל קיין נייע בי־כער פלעגט מען ניט צוקויפן. צום סאף פון 1914, נאכן אויסברוך

פון דער וועלט־מילכאמע, האָט מען די איבערגעבליבענע ביכער אי־
בערגעגעבן דער שטאָטישער ביבליאָטעק. געווען זיינען דאָן נאָר
36 לייענער. אין אַ קורצער צייט ארום האָט די שטאָטישע ביבליא־
טעק זיך געווענדעט צו די פריערדיקע באַלעבאָטים פון די ביכער,
וואָס צו טאָן מיט די יידן, וועלכע נעמען די יידישע אדער העברעי־
שע ביכער אָן זיי קערן ניט אום צוריק. די ביבליאָטעק־פארוואלטונג
האָט געפרעגט: „זאָל מען די יידן צווינגען אומקערן די ביכער אדער
ניט?" האָט די פריערדיקע פארוואלטונג אינסטרואירט די שטאָטישע
ביבליאָטעק ניט צו מאַנען די ארויסגעגעבענע ביכער, אָן מען האָט
רעקאָמענדירט די שטאָטישע ביבליאָטעק מער אינגאַנצן ניט ארויס־
צוגעבן יידישע אָן העברעישע ביכער, וויל, צווינגען די יידן אום־
קערן די ביכער קען זיי אזוי דערצארנען זיי זאָלן ניט וועלן געבן
קיין גלט אויף ציאָניסטישע צוועקן, אָן די ציאָניסטישע פאנדן
קענען פון דעם שטאַרק ליידן. אין יאָר 1922 האָט די שטאָטישע
ביבליאָטעק צוריקגעגעבן דער ציאָניסטישער אָרגאַניזאַציע אלע אי־
בערגעבליבענע ביכער. היינט צו טאָג געפינט זיך נאָך אַ היפּשע צאָל
ביכער — ווי אפּגעפּליקטע שטרויסן, מיט צערישענע רוקנס — אין
פּארשלאָסענעם גרויסן אלמער פון דער „העברעישער שול".

אין 1921־טן יאָר האָט באַזוכט אוידטסהאָרן פּרץ הירשביין,
דאָס ערשטע אָן איינציקע מאָל, וואָס אַ באַוווסטער יידישער
שריפטשטעלער האָט באַזוכט די אוידטסהארנער יידן. פּרץ הירש־
ביין איז געווען דער ערשטער, וועלכער איז געקומען צו זיי ניט אלס
זאמלער פּאָר ציאָניסטישע פאנדן אָדער יעשיווועס, נאָר האָט גע־
רעדט צו זיי וועגן דער מאָדערנער וואקסנדיקער יידישער ליטעראַ־
טור אָן וועגן יידישן לעבן אויסער פּאלעסטינע. דער שטאָטזאל,
וואָס נעמט אריין 500 מענטשן איז געווען געפּאקט. זיי האָבן גע־
הערט פון דעם גאסט אזוינס, וואָס זיי האבן נאָך פון קיין רעדנער
ביז דאָן ניט געהערט.

אט וואָס פּרץ הירשביין שרייבט וועגן זיין אנקומען אין אוידטס־
הארן („פּעלקער אָן לענדער"). „ווי דער שטייגער, האָט זיך דער
שמועס אנגעהויבן אויף אַ צעבראכענעם ענגליש מיט אַ בורישן אק־

צענט. אזוי הייבט זיך דאָ אָן צו פארבינדן אַ שמועס, וועלן יידן באַ־
געגענען זיך, פאסט ניט אָנהויבן רוידן יידיש. קאוונער יידיש.
בלויז אויגער אין די מיטעלע יארן, וואָס איז געוועסן מיט מיר אין
אויטאמאביל, וועלן מען איז געפארן פון באן, ער אליין האָט גלייך
פון אנהויב אָנגעהויבן צו רוידן יידיש צו מיר. די שפראַך און די
אויסשפראַך רויז מיט צומיש פון העברעישע ווערטער. אבער דאס
איז ניט געווען קיין ייד. אַ פולבלוטיקער קריסט, דער שטאט־מעיאר
פון דער יידישסטער פון אלע שטעטלעך. ער איז ארויסגעפארן באַ־
געגענען דעם יידישן שרייבער און אפגעבן אים קאוועד: יאנקעלע —
אזוי רופן אים די יידן. ער איז זייערער. ביי זיי אין מיט זיי אויסגע־
וואקסן. זיי האבן אים געהאלפן צו ווערן דער מעיאר פון אוידטס־
הארן. ער האָט שפעטער ניט פארפעלט קיין אויף לעקציע מיינע."

יאנקעלע — יאָני דע יאגער, איז ניט געווען דער אויגציקער. אַ
היפיש צאל בורן, וועלכע האבן געארבעט, אָדער געקומען אין טאָג־
טעגלעכן קאנטאקט מיט יידן, האָבן געקענט רוידן יידיש. נאָך אַ סאך
אַ גרעסערע צאל ברוינע, וועלכע פלעגן ארבעטן פאר יידן האבן גע־
דעדט גוט יידיש.

ניט געקוקט דערויף, וואָס אַ סאך יידישע קינדער פלעגן קענען
רוידן בורישׁ — די שפראַך פון די קאלירטע מיידלעך — זייערע אויפ־
זעערינס, פלעגן זיי נאכן ענדיקן די פאלקסשול (אדער די העברעישע
רעגירונגס שול) רוידן נאר ענגליש. די עלטערן פלעגן זיך דארפן צור־
פאסן צו די קינדער, צוערשט רוידן מיט זיי בורישׁ און שפעטער אַ
צעבראכענעם ענגליש. דאך האָט דער געבוירענער אין אויסטהארן
פאַרשטאַנען און גערעדט יידיש, וויל יידיש איז געווען די שפראַך
פון טאַטע־מאַמע און פון דער סוויווע. אבער קיין קולטור דערציונג
אין דער יידישער שפראַך האָבן זיי ניט געקראָגן. קיין יידיש בוך
אדער צייטונג האבן זיי ניט געליינט.

די וועלט האט דורכגעמאכט פארשיידענע אויפטרייסלונגען:
קריג, רעוואלוציעס א. ד. גליכן, עס זיינען ארויסגעקומען נייע
שטרעמונגען און אידעען אין יידישן לעבן. עס האָט זיך אנטוויקלט אַ
גרויסע מאדערנע קולטור אבער פון דעם אלעם איז געבליבן פאר די

ייִדן פון אוידטסהארן נאר די... — באלפור דעקלאראציע.

אין אוידטסהארן איז ניט געווען קיין אינטיציאניסט. עס זיינען געווען נאר צווייַ פאסיווע ניט ציאניסטן. אין אוידטסהארן האט קיין מאל ניט עקסיסטירט קיין פראגרעסיווע אדער ראדיקאלע ארגאניזאציע. עס איז אפילע קיין מאל ניט געווען קיין איינציקע גרופע, וואס זאל האבן אן אינטערעס פאר דער מאדערנער ייִדישער ליטעראטור און קולטור. א בוך מענדעלע, שלום־עליכם און פרץ האבן זיי אפילע די נעמען פון די אנדערע שרייבער ניט געהערט. וועז פרץ הירשביין איז געווען אין אוידטסהארן, האבן א סאך ייִדן געמיינט, אז ער איז י.ל. פרץ.

קיין ייִדישע בוכהאנדלונג, וווּ מען זאל קריגן א ייִדיש בוך אדער א צייטונג איז ניט געווען. אין די ערשטע יארן פלעגן נאך אריינקומען דער פעטערבורגער „פריינד", די „הצפירה", אמערי־קאנער ייִדישע צייטונגען, און זעלטן וועז אויך א היגע ייִדישע צייטונג. וואס וויטער פלעגן אריינקומען אלץ וויניקער ייִדישע צייטונגען. היינט צו טאג קומט אין אוידטסהארן ניט אריין קיין איין ייִדיש בוך; ייִדישע צייטונגען — בלויז עטלעכע. (עס קומען אן עטלעכע העברעישע צייטונגען ניט וויל מען לייענט זיי, נאר עמיץ איז ספעציעל אראפגעקומען צו שאפן אבאנענטן פאר א העברעישער צייטונג, וויל, וויַ פאר ציאניסטן האט די אוידטסהארנער ייִדן ניט „געפאסט" ניט צו אבאניִרן.) היינט צו טאג רעדט ייִדיש דער עלטער־רער דאר — אן עלעמענט, וואס שטארבט אפ, און מיט יעדן פון זיי ווערט די צאל ייִדיש־רייִדנדיקע פארקלענערט. קיין ארבעטערשאפט — די טרעגער פון דער ייִדישער שפראך און מאדערנער ליטעראטור — איז דארט קיינמאל ניט געווען. אויף וויַ וויט קולטורעל פאסיוו עם זיינען געווען די ייִדן אין אוידטסהארן און זיינען נאך אד־האיעם, קען דינען דער פאקט, וואס בוך פרץ הירשביין (א 4 זייטלדיק קאפיטל אין „פעלקער און לענדער") האט קיינער נאך ניט אנגעשריבן אפילע אן ארטיקל אין ייִדיש (אויך ניט אין ענגליש) וועגן דעם ייִדישסטן שטעטל אוידטסהארן — דעם אמאליקן ירושלים ד'אפריקע.

באציונג פון די בורן צו די יידן

ווי ביי פאנאטישע אנהענגער פון דער וויסחויטיקער הער־שאפט, האָט עקסיסטירט אַ מעכיצע און אַ שארפער האַס פון די בורן צו די ברוינע און שוואַרצע. דעם האַס צו די ברוינע און שוואַרצע פֿלעגט מען אין זיי איינפֿלאַנצן פון קינדווייז אָן.

דריבער איז די מעכיצע געווען ניט נאר ווי צווישן באַלעבאַס און זיין ארבעטער, נאר די בורן האבן באטראכט די ברוינע און שוואַרצע ווי מינדערווערטיקע באשעפענישן, מיט וועלכע „עס פּאסט ניט" צו האָבן אַ וועלכע ניט איז געוועלשאפטלעכע מאַגא אומאַסע. כּוץ אין אויסטסהארן גופּע פֿלעגן די בורן פון דער אומגעגנט מיט די ענגלענדער קימאַט ווי ניט קומען אין קאנטאַקט. זיי האָבן ניט געטרויט די גע־שייטע ענגלענדער, זיך געשראקן פּאר זיי און בעמיילע זיי געהאסט, ווייל די ענגלישע הערשאפט איז דאָך געווען די סיבע פון זייער „אוועקטרעקן" (אַוועקוואַנדערן) ווייט פון צענטער.

וועו די ליטווישע יידן האָבן געגומען אנקומען אין אויסטסהארן און אומגעגנט האָבן די בורן זיי זייער מעקארעוו געווען. מען האָט זיי אויפגענומען ווי כאשעווע געסט. זיי איז שטאַרק געפֿעלן געווען און אימפּאניירט דער איכעם פון די יידן: מיישע ראבוינעם קינדער! די קינדער פון פּאלק, וואָס האָט זיי געגעבן די ביבל! מיטן אנקומען פון די יידן וואלט די ביבל ווי לעבעדיק געווארן און באַשטעטיקט, אַז אלץ וואָס די ביבל זאָגט איז חיליק און עמעס. זיי האָבן געגאַרט נאך דעם יידנס געזעלשאַפט און פרוינדשאפט. אלס גרויסע אנהענ־גער פון דער ביבל — דאָס איינציק בוך, וואָס האָט זיך געפונען קימאַט אין יערן בורם הויז — האָבן זיי זיך געפילט היימיש אין דעם יידנס געזעלשאַפט און אים, לעהעיפאך צו די ענגלענדער, באַ־טראכט אַלס זייער גלייכן.

די יידן האָבן אין קעגנזאץ צו די ענגלענדער זיך לייבט און גיך אויסגעלערנט בורישׂ רייַדן. דער ייד האָט זיך אויך געפילט היימיש אין דער געזעלשאפט פון בורן. כאטש ער האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף הינטערשטעליקע נאיוו לאנד־מענטשן. דאָם וואָס דער ייד איז געקומען פון אַן אַנדער קאנטינענט און האָט געקענט גוט דעם אלטן טעסטאמענט, מאיסעלעך און וויצן האָט שטאַרק אימפּאנירט די בורן.

די יידן פלעגן קומען צו זיי אפּקויפן שטרויספעדערן און די יידישע „שמויזערס" — פארקויפן די בורן סכיירע. דאָם פארקויפן די שטרויספעדערן צו די יידן איז פאר די וויניק ענערגישע בורן געווען זייער באקוועם. זיי פלעגן פארשפּארן פאַרן קיין אוידטסהארן. די יידן פלעגן צאלן גוטע מעקאכים צולייב דער שארפער קאנקורענץ צווישן די שטרויספעדערן קויפער. אגאוו, איז דער האנדל מיט שטרויספעדערן געשטיגן זינט די יידן האָבן זיך באוויזן.

צווישן די שמויזערס און פעדערן קויפערס זיינען אָבער געווען אייניקע שווינדלער, וואָס האָבן נאָר געוואָלט „מאַכן געלט" און האבן זיך מיט קיינעם און קיין זאך ניט גערעכנט. יעדער מיטל, קענטיק, האָט בארעכטיקט זייער ציל. זיי האָבן שטאַרק אויסגענוצט, וואָס מאַנכע בורן זיינען געווען ניט קיין ענגיטע געשעפטסלייט. זיי האבן שטארק אויסגענוצט די גאסטפריינדלעכקייט פון די בורן און זיי אפּט אפּגענארט און באַשווינדלט. דערמיט האָבן זיי פאַרשאפט ביזיעינעם און באלויידיקונג די איבעריקע יידן. אט די גראבע יונגען און אפּנארערס האבן איבערגעלאזן אַ שטארקן עקל צו די יידן, וואס איז איבערגעגעבן געווארן צו די קומענדיקע דעירעם. עס גייט דארט אום אַ וועלט ביי די יידן. „אויב איר גייט אויפן תיגן בעיס־עילאם, זייט פארזיכטיק און היט אייערע קעשענעס, ווייל דארט ליגן באַוואסטע גאנאווים..."

יא, ניט געקוקט דערויף האבן אלע מאַצייוועס אין אוידטסהארן די אויפשריפט: „איש צאַדיק וועיאשאר".

טראץ דעם אלעם זיינען די באציונגען פון דעם גאר גרעסטן טייל פון די בורן צו די יידן בעמעשעך פון צענדליקער יארן געווען

זייער א גוטע. בורן האָבן רעספּעקטירט די יידן. אויף א גרויסער סימכע אָדער ביי א גרויסער פּאסירונג פֿלעגן פּראָמינענטע בורן אַרויסטרעטן מיט רעדעס, לויבנדיק די יידן. ניט געקוקט דערויף, וואס די יידן האָבן געפירט אַן אָפּגעזונדערט אָרט לעבן, האָבן א סאך אַקטיוו אנטיילגענומען אין אלגעמיין שטאטלישע אינאַנים.

ס'איז פּאַראַן אן אויטענטישער דאקומענט (א קוויטירונג), וואָס ווייזט, אז דער פּאליציאנט, וועלכער איז געשיקט געווארן צו האָלטן אָרדנונג אויף א יידישער פּאַרזאַמלונג דעם 2-טן אויגוסט 1898 אין דרילזאל איז געווען „קאנסטיבל" קאָהען. וואס מער יידן האָבן זיך געזאמען אינלעבן אין אויטסטאַרן, אלץ מער האָבן זיי אנטיילגענומען אין מוניציפּאלע אנגעלעגנהייטן. עס זיינען געווען יידישע רָאטמענער און שפּעטער צו אויך עטלעכע יידישע מיאָרם (בירגערמיסטערס) פון שטאטל.

מיטן ווקס פון נאַציאָנאַלן באַווּסטזיין ביי די בורן, וואָס האט זיך אויסגעדריקט אין דער נייער בורישער קולטור, באַזונדערס אין דער שפּראַך און אויפקומענדיקער ליטעראטור, האָט זיך אָנגעהויבן שאַפן א מעכיצע, וואָס ווערט וואָס אמאל בוילעטער איבערהויפט פּאר די לעצטע צוויי צענדליק יאר.

אין אויסטאַרן האָט געלעבט לאנגערהאָוון. כוץ וואָס ער איז נעווען אייגנער פון די גרעסטע בורישע פּאַעטן און שרייבערס (פּאר־פּאסער פון די „סטעם" — „די שטימע" — וואָס ווערט באַטראַכט פון די בורן פּאַרן נאציאנאלן חימן פון לאנד). איז ער געווען אייגנער פון די זיילן, און קעמפּער פּאַרן נאציאנאלן געדאנק. עס איז אינטערעסאנט, וואָס זיין סעקרעטאריין און חויפט אפיטרופּוס אַיבער זיין ליטעראַרישן אירערבלייב איז א טאכטער פון ד. גאלדבלאָט, אייגער פון די פּיאָנערן פון דער יידישער פּרעסע אין קייפּטאון.

לאַנגערהאָוון האָט פונקט ווי די אויפקומענדיקע אַפּריקאַאנס אינטעלעגענץ שטאַרק ניט געוואלט לייַדן, וואָס די יידן ציען זיך נאר צו דער ענגלישער קולטור און ווייזן אַרויס גאר ווייניק אינטערעס און זיינען גלייכגילטיק צו דער אפריקאַאנס קולטור. צוליב דעם האָבן זיך זיינע גאר פרייַנדלעכע באציונגען צו די יידן, פונקט ווי ביי

א סאך אנדערע נאציאנאל־פירנדיקע בורן, אלץ מער אפגעקילט. זיי האבן געזומען באטראכטן די יידן ווי א פראענגלישן פאר זיי פרעמדן עלעמענט. ביזן היינטיקן טאג האט דער אלטער בור נאך א פריינדלעכע באציונג צו די יידן. אבער דער נייער דור, ביי וועמען די ביבל שפילט שוין ניט קיין דאמינירנדיקע ראל, אנערקענט ניט דעם יידנס „ביבל־איכעס". זיי באטראכטן די יידן אלס קאנקורענטן אויף עקאנאמישע געביטן, וויל דער יונגער דור בורן ווילן אליין זיך אריינריסן אין געפינט דעם פלאץ „פארנומען" דורך יידן, און אויך צוליב דעם שארפן נאציאנאל־שאוויניסטישן באווסטזיין האט זיך געשאפן א העיפעדיקע באציונג צו די יידן ווי אמאל — אן אומ־פריינדלעכע אנטאגאניסטישע באציונג, וואס גרייכט אזוי ווייט אז זיי באטראכטן יידן פאר פרעמדע. (דער פארלאמענט מיטגליד פאר אוידטסהארן איז א פארשטייער פון דער אנטיסעמיטיש־נאציאנאליסטישער פארטיי).

די יעריד

זינט 1896 זיינען די פרייזן פון שטרויספעדערן קעסיידער גע־שטיגן. יידן זיינען געווארן רייך און רייכער. די אשירעס איז גע־ווארן גוואלדיק גרויס. „געלט האט זיך מאמעש געוואלגערט אין די גאסן", און ווי מען זאגט אין אוידטסהארן „מען האט זיך געוואשן אין בראנפן."

מיט יארן צוריק איז קיינעם ניט איינגעפאלן, אז עס קען קומען א צייט, ווען שטרויספעדערן זאלן אינגאנצן ארויסגיין פון מאדע. אפילע די טרעסטבענק (ענגלישע) האבן געהאט גרויס ביטאכן אין דער שטרויספעדערן אינדוסטרי און האבן געגעבן גרויסע אוואנסן די ספעקולאנטן און עקספארטערס פון פעדערן. ווי רייך די שטרויספע־דערן הענדלער און ספעקולאנטן פלעגן ניט זיין, פלעגן זיי האנדלען, עקספארטירן און האלטן די פעדערן אין די לאגערן, אין לאנדאן, ספעקולירן אויף סומעס, וואס זיינען געווען א סאך גרעסער ווי זייע־

דע קאַפּיטאַלן. אין די אַוואַנסן פון די בענק וואַלטן זיי ניט געקענט ספּעקולירן און־האַנדלען אויף אזא גרויסן מאַסשטאַב (די פּאַרמערס פלעגט מען דאָך צאָלן בארע געלט). אזוי ארום זיינען די פּארמעגנס פון די שטרויספּערערן העגדלער געווען דירעקט און אומדירעקט פאר־מאשקנט ביי די בענק.

דער ערשטער זייער ערנסטער קריזים אין דער שטרויספּערערן אינדוסטרי איז געווען צו סוף פון יאר 1913, ווען ד. אפריקע האָט געשלאגן א רעקארד פאר פעדערן־עקספּארט. דער קריזים איז געקומען אזוי אומדערוואַרט און אזוי שארף, אז עס האָט שטאַרק א טרייסל געגעבן דעם גאנצן ביניען פון דער שטרויספּערערן אינדוסט־די. ביי מאַנכע האָט אָט די צעטרייסלונג אינגאַנצן פארניכטעט זייע־רע אנגעקליבענע קאַפּיטאַלן. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אָט דער קריזים האָט ארויסגערופן א פּאניק ביי די שטרויספּערערן העגדלער, האָט מען עס באַטראַכט ווי א פּארבייגייענדיקן קאַפּריז פון דער מאָדע. דעם געראנק, אז אויסלאנד קען וועלן ניט איז אויפהערן קויפן פעדערן, האָט מען אפילע דאן נאָך ניט צוגעלאזן. די סיבעס פון קריזים זיינען געווען פאלגנדיקע: ערשטנס איז דאָס געווען א קאַפּריז אין דער מאָדע פון פרויען היט, פּאַראוזאכט אין א געווי־סער מאס פון די צאַר־באלעאיעס אָרגאניזאציעס, וועלכע האבן אגיטירט קעגן טראגן שטרויספּערערן. צוויטנס זיינען אין לאנדאן געווען גוואלדיק גרויסע לאגערן מיט שטרויספּערערן אין וועדט פון א סאך מיליאנען. האָט מען שטאַרק געגומען פילן אן איבערפּרא־דוקציע.

דער עקספּארט פון שטרויספּערערן איז ניט געווען רעגולירט רורך דער רעגירונג און איז ניט געגאנגען לויטן עקאנאמישן געזעץ פון "קויף און פארקויף", אדער "אנבאט און פארברויך". מען האט גלאט אנגעלוועדט גרויסע לאגערן פון שטרויספּערערן אין לאנדאן. אזוי ארום האָט דער ריזיקער עקספּארט פון שטרויספּערערן פון ד. אפריקע ניט באטייט, אז עס וועדט אויסגעפילט דער לוידיקער פלאץ, וואס עס וועדט געשאפן פון די פארברויכער פון שטרויספּע־רערן. די באנק און די גרויסע סאכרים אין לאנדאן האבן אוואנסירט

געלט, דעריבער פלעגט מען שיקן פעדערן אומאפהענגיק פונ'ם נאכ־פרעג אויפן מארק. אפילע אין 1914־טן יאר, וועז אויפן פעדערן מארק איז געווען א קליינער נאכפרעג, האט מען דאך עקספארטירט פעדערן, לויט דער ד. אפריקאנער טאקסירונג אויף א סומע פון £1,342,717.

מיטן אויסבְרוך פון דער וועלט־מילכאמע איז געקומען דער „קראך". ווי אן ערד־ציטערניש האט זי צעשטערט דעם ביניען פון וווילזיין און אשירעם פון די פעדערנהענדלער. ניט נאר אייראפע — די גרעסטע אפנעמערין פון שטרויספעדערן — האט אינגאנצן אויפ־געהערט צו קויפן, נאר אפילע אמעריקע און אנדערע לענדער האבן גאר ווייניק געקויפט. שטרויספעדערן איז פלוצים געווארן א ניט גאנגבארער ארטיקל און די גרויסע געפאקטע לאגערן אין לאנדאן זיי־נען געבליבן ליגן. דאך האט מען נאך אלץ געמיינט, אז דאס איז נאר א צייטווייליקע דערשיינונג פארורזאכט פון דער מילכאמע. מען האט געטראכט, אז די מילכאמע וועט לאנג ניט אנהאלטן, און אז גלייך נאך דער מילכאמע וועט דער נארמאלער אפזאץ פון שטרויספעדערן צוריקגעשטעלט ווערן און דער פארקויף פון שטרויספעדערן וועט אריבערשטייגן אפילע די ביז איצטיקע גוטע יארן. דעריבער האט מען נאך אלץ עקספארטירט. אין 1915־טן יאר האט מען עקספארטירט (לויט דער ד. .אפריקאנער וועדע) אויף א סומע פון £743,722, אין 1916־טן יאר £486,362, און אין 1918־טן יאר £88,628 (פארן 1917־טן יאר איז ניטא קיין סטאטיסטיק). מיט דעם עקספארט האט מען נאך מער פארלענגערט דעם פעדערן זאפאס אין לאנדאן. מען האט שוין אנגעהויבן פארלירן דעם ביטאכן אין דער צוקונפט פון שטרויספעדערן אינדוסטרי. דערויף ווייזט דער פאקט, וואס אין 1916־טן יאר איז די צאל שטרויסן שטארק געפאלן.

די שטרויספעדערן הענדלער און ספעקולאנטן זיינען געווארן מאכטלאז, פארארימט, נידערשלאגן און פארצווייפלט. די בענק און די אנדערע קרעדיטארן האבן צוגענומען פון די פעדערן הענדלער און עקספארטערס ניט נאר די עקספארטירטע פעדערן און די פעדערן,

וואָס זיי האבן נאך געהאט אין אוידטסהארן (אגעוו האבן שוין די פּעדערן געהאט א קליינע ווערדע), נאר זיי האבן אויך צוגענומען די פּארמאשקנטע הייזער און „האב און גוטס", וואָס האָט, אגעוו, קוים געדעקט די כייווע. די שטרויספעדערן העגדלער, די ספּעקולאנטן און עקספּארטירערס זיינען געבליבן פּאראימט און זיך געפילט שטאַרק באַוואוסט פונקט ווי עס פלעגן זיך פריער פילן די אפּגעפליקטע שטרויסן נאכן „קנייפן"...

דער דאלעם איז געווארן אזוי גרויס, אז זיי זיינען פּאשעט געבליבן אן א בית בהויט. די גרעסטע צאל יידן אין אוידטסהארן האבן פּאשעט געהונגערט. די קרעמער פון אוידטסהארן האבן געשאפן הילף־ארגאניזאציעס. מען האט געקראגן וועגענער פיש פון מאסל־בעי און מען האט געקליבן געלט אויף ברויט.

יידן זיינען שוין מער ניט געפארן קויפן פעדערן. זיי האבן זיך ארומגעדרייט אין די אוידטסהארנער גאסן ווי ניסראפים, ווי אין א קלעם; שטארק דערשלאגענע און פאריושטע.

דאס רייכע שטעטל אוידטסהארן האט פאלוירן איר אשירעם גלאנץ און פון אלע זייטן האבן געגומען בלאזן דאלעם ווינטן.

די בורישע שטרויספארמערס, וועלכע האבן ספּעקולירט, זיינען כאטש געבליבן ביי זייער פרוכטבארן באדן און הייזער. זיי האבן דערזען, אז מ'קען אויך ניט שלעכט פארדינען פון פארקויפן לוסערן, ווייץ, גערשטן, טאבאק, בעלעך, פרוכט א. אנד. ארטיקלען. אבער די יידן זיינען געבליבן אן שום עקאנאמישן באדן אונטער זיך. זיי האבן זיך געקוויקט מיט דער ספּעקולאטיווער האפנונג, אז די מילכאמע וועט לאנג ניט אנהאלטן, און מען וועט אנהויבן אויף דאס ניי מיט פעדערן. עס זיינען אוועק וואכן, כאדאשים און קיין ענדע פון קריג האט זיך ניט געוען. דער דאלעם האט געדריקט און געטריבן. האבן הונדערטער יידן געגומען פארלאזן אוידטסהארן. די איבעריקע האבן זיך געגומען צופאסן צו די ניי געשאפענע באדינגונגען. מען האט געעעפנט קראמען, קליינע פאבריקלעך, מען האט געשמויזט א.א.וו.

וועו די מילכאמע האט אויפגעהערט האבן א סאך פארגאלעסטע

שטרויספעדערן העגלער געגומען צוריקקערן זיך קיין אוידטסהארן מיט דער האפנונג, אז עס וועט זיך אומקערן די „פראספעריטי" צייט פון שטרויספעדערן אינדוסטרי. מען האט וויידער געגומען קויפן און פארקויפן פעדערן. אין יאר 1919 האט מען עקספארטירט שטרויספעדערן פאר £1,646,014. אבער שטרויספעדערן האבן שוין פאלויירן דעם כעין ביי די פרויען און זיינען ארויס פון מאדע. אין 1920-טן יאר איז שוין דער עקספארט געפאלן אויף צוויי דריטל. וואס וויטער פלעגט יעדן יאר פאלן מער און מער. אין 1925-טן יאר האט דער עקספארט באטראפן £203,926 און אין 1926-טן יאר בלויז £71,922 פון דעם יאר אן איז דער עקספארט געווארן אלץ קלענער און קלענער.

ענדע 1925-טן יאר זיינען שוין די וויידער אמאל פארארימטע און פארדאלעסטע יידן געקומען צו דער ענדגילטיקער איבערצייגונג, אז די שטרויספעדערן אינדוסטרי, וואס האט געקראגן איר טויט־קלאפ ביים אויסברוך פון דער מילכאמע, שטארבט.

שטרויסן זיינען שוין ניט געווען מער קיין פארמעגן; אויס מיט די „פייגלען, וואס לייגן גאלדענע אייער". שטרויסן זיינען געווארן אן עקאנאמישע לאסט אויף די פארמערס, וויל דאס פיטערן זיי קאסט טייער. האט מען געגומען זיי פארניכטן אין די צענדליקער טויזנטער. מען פלעגט זיי אויסשיסן. זייער פלייש פלעגט מען טרי־קענען אויף דער זון און פארקויפן ווי א צווייטראנגיקן פלייש אין פארגלייך מיט שפרינגבאק פלייש און הירשן פלייש („בילטאנג"). די דינע פעל זייערע פלעגט מען נוצן פאר פרויען־שיך, לעדערנע בייטעלעך א.ד.גל. פון 728,087 שטרויסן אין 1911-טן יאר (און א סאך מער אין 14-1912-13) זיינען היינט צו טאג דא וויניקער ווי צען טויזנט (פון דער צאל באזיצט א יידישער פארמער די גרעסטע צאל. דער ייד לויידט אויף א שטרויסנקאמפלעקס. ער לעבט נאך מיט דער איבערצייגונג, אז די שטרויספעדערן אינדוסטרי וועט אויפ־שטיין טכיאס־האמיים.) די „איכעסדיקע" שיינע און ראמאנטישע שטרויספעדערן, וואס פלעגן באצירן און באכיינען די פרויען פון דער גארער וועלט, ווערן היינט באנוצט צו מאכן ביליגע שטויבערס.

אוידטסהארן היינט צו־טאג

היינט צו־טאג לעבן אין אוידטסהארן אן ערעך 500 יידישע נעפאשעס — ווייניקער ווי א דריטל פון אמאל. (די אייראפעישע ניט־יידישע באפעלקערונג אין אוידטסהארן איז פארקלענערט געוואָרן בלויז מיט א קנאפער פערטל).

אין אוידטסהארנער אומגעגנט, ווו עס פלעגט וויסלען מיט יידישע פעדערן העגדלער און קרעמער, זיינען יידן ווי פארשוווּנדן. א דאנק די גוטע וועגן און צוליב דעם וואס דאס ראוו פארמערם באזיצן אויטאמאבילן, פארן זיי אין שטעטל איינקויפן סביירע פאר זייער געברויך. אגעוו, חאבן בורישע פארמערם געעפנט אליין קלייניע קרעמלעך. דעריבער איז שוין ניטא קיין פלאץ פאר די יידישע קרעמער, וועלכע האבן אמאל געשפילט דאָרט א וויכטיקע עקאנאמישע ראלע. יידן אין אוידטסהארן גופא פארנעמען זיך מיט קרעמעריי. זיי האבן אויך אנטוויקלט א לאקאלע אינדוסטריי: צוויי שיך־פאבריקן, א טאבאק פאבריק, א פאבריק פון מעבל, א קעז פאבריק, א צוקערקעס פאבריק, און עס זיינען נאך אויך פאראן עטלעכע דערפאלגרייכע יידישע פארמערס.

דער נאענטער אוועך, וועו אוידטסהארן איז געווען ירושלים ד'אפריקע און יידן האבן געלעבט אין גרויס אשירעס, פארנעמט נאך אן אויבנאן אין די שמועסן, באזונדערס ביים אלטן דאָר. עס האלט נאך א ייד אין אוידטסהארן איינגעפאסט אין א ראם צוויי טשעקן: אייגער אויף הונדערט טויזנט פונט, וואס די באנק חאט אויסגעצאלט, ווי אן אנדענק פון פראספעריטי, און דער צווייטער טשעק, וואס איז דאטירט מיט א יאר שפעטער, נאר אויף איין פונט, פאר וועלכן די באנק האט... ניט אויסגעצאלט — א זייכער פון כורבן פון פראספעריטי.

צוזאמען מיט דער יערידע פון דער שטרויספעדערן אינדוסטרי איז אויך געקומען די יערידע פון ירושלים ד'אפריקע. די לעצטע עטאפּן פון דער יערידע פון ירושלים ד'אפריקע מערקן זיך נאך אין אויסטסהארן; דער אינציקער ראבינער — א זאקן פון איבער אכציק יאר; די ספּעציעלע קלייניע געבוידע מיט דעם וואסערטאנק — די מיקווע — איז איצט א מאציווע פון אן אפּגעלעבטן ריטואל; די צווויי קאסטבארע שיינע שולן, וועלכע פלעגן אמאל זיין געפּאקט, זיינען איצט געווארן צו גרויס, און ס'איז דארט אזוי זויבער, ציכטיג און אומהיימלעך שטיל.

אין דעם קלייניעם קלייזל ביי דער „גרינער" שול, וואם פלעגט זיין געפּאקט מיט קוועקזילבערדיקע פּאשעטע קעלמער יידן, וועלכע פלעגן אין מיטן דער וואך זיך איילן אפּדאוונען וואם פריער — ווי נאר איין מיניען פלעגט אפּדאוונען, פלעגט זיך גלייך שטעלן דאוונען א צווייטער — איז הייגט אין מיטן דער וואך קוים דא א מיניען; און אן ערעך פינף פון מיניען זיינען געדונגענע קאדיש זאגערם.

די רעגירונגם — „היברו־סקול" האט וואם אמאל אלץ ווייניקער קינדער. די רעגירונג האט שוין געגעבן גאנץ ערנסטע אנצוהערענישן, אז זי ווילּ די שול שליסן.

אין דער „גרינער" שול זאגט מען נאך א בלאט געמארע, אבער נאר עטלעבע יידן. ווייניק זיינען שוין געבליבן פון אט דעם טיפּ יידּ. מיטן טויט פון אן עלטערן ייד ווערט די „עקסיסטענץ" פון „בלאט" באדראט, און אין דעם „כותל מערבי" פון ירושלים ד'אפריקע ווערט מיט א שטיין ווייניקער...

ירושלים ד'אפריקע איז קימאט ווי פארשוווונדן.

OUDTSHOORN — "JERUSALEM D'AFRIKA"

By LEIBL FELDMAN.

Johannesburg ———— 1940.